

A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG KIADVÁNYA

A kereskedelmi politika világtörténelmi jelentősége a XX. században

Irta
Czeisler Jenő dr.

[illegible]

BUDAPEST, [illegible]
[illegible]

[illegible]

A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG KIADVÁNYA

A kereskedelmi politika világtörténelmi jelentősége a XX. században

The world-historical significance of the commercial policy in the XX Century.

Irta

Czettler Jenő dr.

Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből.

BUDAPEST, 1904
KILIÁN FRIGYES BIZOMÁNYA

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA.

1. §. A mult külkereskedelmi politikájának irányai.

A socialis történelem irói a XIX. századot a nemzetiségi eszme századának nevezik. Ellentétben a XVIII. évszázzal, a melynek háborui gazdasági jelentőségüek, a XIX. évszáz nagy küzdelmeit a nemzeti consolidatio gondolata vezeti. Ekkor alakul ki a „Bund"-ból a német birodalom. Itália apró, széttépett tartományocskákból egységes olasz királysággá kovácsolódik. A Balkán apró államai leválnak a centralisáló, összetartó erejét elvesztett Törökország vonzóköréből. A nemzetiségi eszme hatása azonban nagyban és egészben lezártnak tekinthető. Apró csatározások folynak ugyan még itt-ott, különösen hazánkban, Ausztriában és a Balkánon, de ezeknek a világpolitika alakulására már döntő befolyásuk nem lesz. Az emberiség evolutiója egy lépéssel tovább haladt: uj ideál, a gazdasági imperialismus s az ezzel küzdő gazdasági democratismus az a zászló, melyre minden nagy állam esküszik. Mi magyarok, kik gazdaságilag a leggyöngébb népek közé tartozunk, nyugodtan áldozhatjuk föl csekély materiális erőnket a nemzeti ábrándok oltárán, ebben Európa legkevésbbé sem fog bennünket zavarni; hatalmas „nemzeti vivmányainkat" busásan fogjuk gazdaságilag megfizetni.

Nagy államtestek gazdasági politikájának legjelentősebb része minden időben a külkereskedelmi politika volt. Miután a világforgalomban az exportőr, elsősorban az idegen állam jogi, gazdasági és társadalmi intézményeivel áll szemközt, ezért igen korán szükségessé vált, hogy a felek kereskedelmi érdekeiket kölcsönösen, részint tételes, részint fictiv intézmények által biztositsák. Ez a barátságos aktus később a gazdasági termelés kiterjedése s a kivitel organisatiójának tökéletesedése folytán surlódások és kijátszások kutforrásává lett. A kölcsönös forgalomból, különösen, ha az egyik fél a termelésben hatalmas volt, rövidesen alárendeltségi viszony fejlődött ki, a mely a gyöngébb fél termelésének fejlődését gátolta. A gyarmati helyzetét fölismerő ország azután, a forgalom ujabb szabályozásánál, termelését védő rendszabályokhoz (védvám,

szállitási tarifák stb.) nyult vagy oly államoknak biztositott kedvezményeket, a melyeknek kizsákmányolásától nem félt annyira.

A külkereskedelmi politikának eddig két főirányát ismerjük: az ugynevezett *merkantil kereskedelmi politikát* (Colbertinismus), a melynek javitott s a modern termeléshez idomult kiadása a *védvámos irány* és a *szabadkereskedelmi* (ide számitva a legtöbb kedvezményes és a differentiális stb szerződéseket is). A XIX. évszázad csodaszere az utóbbi irány volt. De nem is lehetett volna más. A védvámos gazdasági politika körülbelül egyenlően erős szerződő feleket kiván, a kik politikájukat a hazai termelés egyensulyára alapithatják s e mellett egész erejüket, diplomáciai ügyességüket csatasorba hivják, termelési fölöslegük minél jobb elhelyezése céljából. Ez a gazdasági politika elsősorban consolidált területi, belpolitikai, termelési és társadalmi viszonyokat követel, azonkivül a vezető államférfiaknak alapos gazdasági iskolázottságát s azt, hogy a termelők érdekeiket fölismerni, annak érvényt szerezni s a nemzeti termeléssel összhangba hozni képesek legyenek. Zilált vagy egyoldalu termelési viszonyok között erőteljes védvámos politikát folytatni nem lehet, mert ha a kormány nagyobbszabásu tervekkel lépne is elő, ezeknek megfelelő gazdasági alapjuk hiányozván, a közvélemény részéről kellő támogatást nem nyernének.

A XIX. század nemzeti *„Sturm und Drang"* periodusának csak a szabadkereskedelmi politika felelhetett meg. Az északnémet vámunió szabadkereskedelmi iránya a német egység kialakulásának épp oly támasza volt, mint a porosz gránátosok győzelmei. Az angol gazdasági politika viszont az angol ipar és kereskedelem térfoglalásának volt hatalmas segitőtársa, előmozditván az angol birodalomnak terület- és államhatalom nélküli kiterjesztését a világ összes fogyasztó népeire. Anglia a mult évszáz 40-es éveiben a legmerevebb védvámos irányból tért át a szabadkereskedelemhez. Azelőtt az idegen ipari cikkeket majdnem prohibitiv vámok sujtották s csupán a gyarmatokból bevitt nyersanyag és élelmiszer élvezett némi vámkedvezményt, a minek fejében a védvámos gyarmatok az angol iparterméket vámmentesen voltak kénytelenek bebocsátani. Az idegen lobogó alatt érkező hajók, mielőtt az angol gyarmatokba indultak, kénytelenek voltak az anyaország valamely kikötőjét érinteni. Poroszország és Oroszország Angliának ezen időben kizárólagos gabonaszállitói többször tiltakoztak a védvám emelése ellen, sőt Poroszország 1822-ben az angol hajókra retorsiós kikötői illetéket vetett ki. Két évi surlódás után a hajózási acta megszüntette ugyan a konfliktust, de a védvámos rendszer, dacára, hogy ellene a gyarmatok erősen állást foglaltak, továbbra is életben maradt mindazideig, mig a német vámszövetség föllendülése a féltékeny angol termelőket a szabad kereskedelmi irány hasznáról meg nem győzte. A német vámegyesület tulajdonképpen politikai tekintetekből szakitott a védvámmal, hogy a szerződő államocskák partikuláris érdekei kiegyenli-

tést nyerjenek. Dacára, hogy a vámunió csak pénzügyi vámokat szedett, az ipar és kereskedelmen kivül a vámbevételek is tetemesen gyarapodtak. Ez eredmény érlelte meg az angolokban a gondolatot, hogy hatalmasan fejlett iparuk és kereskedelmüknek többé nincs szüksége mankóra, az e nélkül is boldogulni fog; hiszen, a mit az ipari termelés a védvámok elestével veszit, azt a nyers anyag és az élelmiszerek olcsóbbodása folytán busásan visszanyeri. Hosszu parlamenti küzdelem után 1845-ben, létrejött az első nagyszabásu tarifa-revisió, 430 cikk vámja teljesen elesett s csupán a pénzügyi vámok maradtak meg.

Anglia szabadkereskedelmi politikájának óriási sikerei a nagyobb európai államokat e rendszer felé terelték. Elől járt természetesen Németország, mint a vámegyesület hagyományainak örököse. Magyarország-Ausztria, Franciaország stb., ha nem is oly mértékben, mint Anglia, de mégis bizonyos concessiót tettek vámtarifájukban a szabadforgalomnak.

A mult század 70-es évei virágzásának tetőpontján látják a szabadkereskedelmi irányt. De a társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok változása már ekkor kezdette éreztetni visszaható erejét. A termelés a folytonos tőkeszaporodás, a találmányok s kedvező konjunkturák folytán annyira kiterjedt, hogy legtöbb ország termékeinek reális fogyasztást nem volt képes biztositani. A belfogyasztás, dacára a népesség enorm szaporodásának, nem tartott lépést a termeléssel s a külföldi fogyasztó területek is egyre szükebbek és labilisebbekké lettek. A tőke ugyanis a mezőgazdaságban nem találván megfelelő nyereséges elhelyezést, oly országokban is az ipari termelés szolgálatába állott, a hol eddig az agrikultura egyedüli tőkeképző erő volt. A tőkének a mezőgazdaságból az iparba való átvonulása ismét visszahatott a mezőgazdasági termelés fejlődésére, agrárkrizist okozván. A fejlődő ipar a mezőgazdaságtól nemcsak a hitelt, a munkásokat, de a jobb értékesités lehetőségét is elvonta. Ez a folyamat, a melyet egyszerüen iparosodásnak neveznek, szükségszerüen visszahatott a kereskedelmi politikára. A szabadkereskedelem alapja a nemzetközi munkamegosztás volt, precizebben kifejezve, hogy Anglia iparcikkeivel fizette meg az agricultur államok nyersanyagjait és gabonáját. A midőn tehát ezen előföltétel az agrárkrizis, illetve az iparosodás folytán elesett, a kereskedelmi politikában is gyökeres változásnak kellett végbemennie. Maga Anglia természetesen mereven ragaszkodott a szabadkereskedelmi rendszerhez, hisz ebből neki legtöbb haszna volt, azonban a többi állam lassankint, előbb leplezve, később nyiltan a védvámos irányhoz szegődött, hogy fejlődő iparát Anglia versenye ellen megoltalmazhassa. Ezen irányváltozásnál eredetileg nem annyira a mezőgazdaság, mint az ipar érdekei nyertek kielégitést. De az ipar a nagyobb tőkeerővel rendelkező országokban hamar kinőtt a védelem gyermekcipőiből s maga is érvényesülni vágyván, külföldi elhelyezést s ezzel kapcsolatban olcsó élelmezést

s nyersanyagot, tehát szabadkereskedelmet óhajtott. A 70-es évek vége felé, a midőn Bismarck a szabadkereskedelmi iránynyal szakitott, a német ipar még mérsékelten védvámos politikát kiván, de a 90-es években már csak az agráriusok szószólói a védvámnak s az iparosok majdnem egy szivvel-lélekkel ünneplik a Caprivi-féle kereskedelmi szerződéseket.

Caprivi bukása a szabadkereskedelmi irány sorsát megpecsételte. A mezőgazdák tömörülése az uj német vámtarifában erős várat emelt a védvámos iránynak. A mi vámtarifánk sikeresen kópizálta a németet, az orosz és az amerikai tarifa még ezen is tullicitált. A román népek vámrendszereiben a szabadkereskedelmi irány sohasem birt teljesen érvényesülni, s igy ezeknek megalkotandó tarifáitól sem várhatjuk a haldokló rendszer föltámadását. Ujabban mélyreható mozgalom bontogatja Angliában is a szabadkereskedelem utolsó bástyáját. A XX. század kereskedelmi politikája tehát, legalább a század kétharmadrészében védvámos lesz.

*

A kereskedelmi politika irányváltozásával kapcsolatban a nemzetközi politikában is oly jelek mutatkoznak, a melyek az összefüggést nem sejtő politikus előtt valósággal érthetetlenek. Mindenütt mélyreható változás. A legnagyobb ellenségek baráti jobbot nyujtanak egymásnak, közös actióra készülnek, választott birósági szerződést kötnek; békés államok harcba keverednek egymással; Anglia a búrokat, Amerika a filippinókat igázza le. Az olaszok Abessinia, a franciák Fassoda megszerzésére tesznek kisérletet. A hadikészülődést, flottaszaporitást; a kinai közös actiót mind egy és azon jelenség különböző oldalai gyanánt lehet fölfogni. Miért történik mindez? A sértett nemzeti hiuság, a faji, vagy vallási türelmetlenség vezeti a kardot a nagyhatalmak kezében? Korántsem. Gazdasági érdek, a mai socialis kereteknek biztos piac által való föntartása az aránylag egyenlően magas, vagy legalább is a standardnak megfelelő jövedelem-megoszlás biztositása révén: ez irányitja a nemzetközi politikát.

Bennünket azonban nem egyes tünetek érdekelnek, hanem az, hogy a nagy gazdasági egységek világpolitikája mily irányban mozog s ezen mozgás mily hatással lesz magára az egységre, a többi egységekre, különösen miránk gazdasági közösséget élő magyar-osztrák monarchiára. A külkereskedelmi politika és a világpolitika változását mi egy alapokra vezetjük vissza: a gazdasági viszonyok változásából magyarázzuk azoknak különféle nyilvánulásait. Ezen magyarázat késztet bennünket, hogy nagyobb államok gazdasági viszonyaival bővebben foglalkozzunk s termelési, főként pedig kereskedelmi latens erejük alapján jelöljük meg jövendő világpolitikájuknak alapirányát.

2. §. Kulturcentralizáció és ennek okai.

Ha a termelésben és ennek kapcsán a külpolitikában is vezető államok geographiai elhelyezkedését szemléljük, azonnal szembetünik a kulturcentralizáció. A mint az ó-kor története a Földközi-tenger partján folyik le, a mint a középkorban azon népek leghatalmasabbak gazdaságilag és politikailag, a melyek a Földközi-tengerhez közel esnek, akként most a világtörténelem gócpontja az Atlanti Óceán. Anglia gazdasági hatalmát és kulturfontosságát nem azon geographiai ténynek köszönheti, hogy minden oldalról tenger veszi körül, hanem kiválóan annak, hogy a continensek között centralis fekvéssel bir, s igy kereskedelmi összeköttetései legjobbak. Mellette Európa többi országai és Észak-Amerika játszanak jelentős gazdasági és politikai szerepet. Ezen területeket Ázsiával, Afrikával, Dél-Amerikával és Ausztráliával szemben activ gazdasági területek gyanánt tekinthetjük. Ezen activitás elsősorban iparosodásukban és kereskedelmükben gyökerezik, a mely a passiv területeket fogyasztóikká teszi.

Ha a modern kulturélet ezen elhelyezkedéséről szólunk, nem elégedhetünk meg a jelenségek puszta constatálásával, hanem vissza kell nyulnunk mélyebben fekvő okokra. Miért nem játszanak más continens népei világpolitikai szerepet? Miért található modern termelés, iparosodás, activ világkereskedelem csupán az Atlanti Óceán partvidékein? Miért nincs ipari termelés Ausztráliában, Ázsiában, Afrikában? Miért különböző a termelés s ennek kapcsán a kereskedelem intensitása a continens különböző államaiban?

Mindezen kérdésre hiányos feleletet ád az a magyarázat, a mely a kultura ősiségéből, magas niveaujából vezeti le a termelés intensitását, a kereskedelmi agilitást s a világpolitikai szereplést. Kétségtelenül a termelésnek igen erős psichologiai factorai vannak s a vállalkozók, a munkások, különösen pedig a kereskedők szellemi niveauja a nemzeti termelés sikereinek fontos tényezője: azonban ősi kulturnépek hanyatlásának is szemtanui vagyunk; Spanyolország, Itália ma már korántsem játszák azt a szerepet, a mit a középkorban. A kultura, a hatalom jobbára csak kisérője a termelés föllendülésének, bár erre ismét erősen visszahat.

Ha az Atlanti Óceán partjain elhelyezkedő kulturcentrum gazdasági alapépitményét vizsgáljuk, néhány oly cölöpre bukkanunk, a mely e terület uralmát minden más világrész népei és országai fölött biztositani van hivatva, s ez az, hogy a modern ipari termelés föltételei egyedül neki vannak birtokában. A modern ipari termelés, a mely a kereskedelmi s igy közvetve a világpolitikának alapja, elsősorban tömegtermelés. Közönségesen minden ipari termelést fölhasználunk valamely állam ipari karakterének megállapitásánál. Pedig ez nem helyes. A modern kapitalista termelés nem ismer egyéni izlést, nem ismer drága, tisztán a honi fogyasztás számára készült cikkeket, a modern kapitalismus olcsó, nagytömegü árukat termel, távoli piacokra exportál. Korunk a nagytőke kora.

Csak azon állam játszhatik kiváló politikai szerepet, a melynek a nagyarányu tömegtermelés gazdasági erőt ád, hogy részint diplomáciai, részint fegyveres uton piacokat szerezzen, megfelelő szerződéses, vagy gyarmati politikát folytasson, a vele érintkezésbe lépő exotikus és gazdaságilag gyengébb államok különböző, a történelmi fejlődés, vagy a versengő államok által determinált ellenállásához mérten.[1]

A modern kapitalista-termelés különösen két tömegcikkből itélhető meg: a textil- és a vastermelésből. Ezek nyersanyagának előfordulása, könnyü beszerezhetősége, továbbá a gyártáshoz szükséges anyagok, mint a szén és a munkaerő (népsürüség) jelenléte szabják meg elsősorban a modern állam iparosodásának, kereskedelmi és világpolitikájának intensitását, minthogy a közlekedési eszközök mai fejlettsége mellett a szállitás nehézsége számba se jöhet értékesebb készgyártmányoknál (föltéve, hogy az állam megfelelő tengerparttal rendelkezik).

Lássuk a modern termelés tényezőinek eloszlását statisztikailag föltüntetve. Maguk a nyers adatok elég fényt vetnek a kulturcentralisatio s az egyes államok gazdasági és politikai activitásának okaira.

Mindenekelőtt az ipari termelés legfontosabb segédeszközének, a *szén*-nek előfordulását tegyük vizsgálatunk tárgyává.

A széntelepek eloszlása a földön a következő:[2]

I. *Barna szén.* Ipari célokra nem használtatik, különösen Japánban, Németországban és Magyarország-Ausztriában fordul elő nagyobb mennyiségben. Európában a jelen üzemet véve alapul, a készlet legföljebb 100—200 évig elég.

II. *Kőszén.* (Ipari célokra kiválóan alkalmas.)

Fő termelő-országok.

	A készlet milliárd tonnákban megbecsülve
1. China	1260·—
2. Egyesült-Államok	673·—
3. Németország	139·9
4. Franciaország	18·—
5. Anglia	81·6
6. Oroszország	10—15

Természetesen a szén előfordulása az iparosodás szempontjából egyedül nem irányadó, mert közvetetlenül belőle tömegcikkeket nem lehet producálni. A szén a productionak igen fontos föltétele, de iparosodást csak ugy idéz elő, ha nehezen szállitható nyers-

[1] A mondottakkal némileg ellentétben látszik állani a jelenleg duló japán-orosz háboru. Azonban ne felejtsük, hogy a japánok Anglia támogatása nélkül aligha mertek volna kikötni Oroszországgal, dacára annak, hogy az utóbbi nem modern, a gazdasági viszonyokon alapuló imperium, hanem a katonai nyers erőre épitett félbarbár rablóállam tipusát képviseli.

[2] *Frech* „Zeitschrift für Sozial-Wissenschaft“ 1900.

anyag közelben van, vagy a könnyen szállitható pedig, olcsó fuvardijak és jó összeköttetés folytán könnyen beszerezhető. Ezért látjuk, hogy Chinában, a hol a széntelepek nagykiterjedésüek, gyáripar nincsen. A vasérc eloszlásának statisztikája a fönti állitás igazságát ad oculos demonstrálja.

A vasérc- és nyersvastermelés megoszlása a földön.

Termelő ország	Vasérc 1897-ben, millió tonnában		Nyersvas, millió tonnában	
	Összes termelés	A főtermelő vidék	1880	1898
1. Egyesült-Államok . .	17·8	A Felső tó vidéke 13	3·8	11·9
2. Németország	15·4	Lotharingia és Luxemburg 10	2·7	7·2
3. Anglia	14	Jorkshire 6	7·8	8·8
4. Franciaország	4·7	Meurthe és Moselle 3·2	1·7	2·5
5. Ausztria-Magyarorsz.	3	Kárpátok 1·3	0·4	1·3
6. Oroszország	3	Don völgye 1·1	0·4	2·2
7. Spanyolország. . . .	7·4	Bilbao 5·6	0·08	0·14
8. Svédország	2	—	0·4	0·5
Összes termelés. . .	67·3	—	17·3	34·5

A szénben gazdag államok nyersvastermelése megháromszorozódik (Egyesült-Államok, Németország, Magyarország-Ausztria stb.), mig Spanyolország és Svédország nyersvastermelése, dacára viszonylag erős vasércetermelésüknek, alig számbavehető és e mellett mintegy constant. Ugyanilyen befolyása van a szénnek a textilipari tömegtermelésre is. A textil-ipar fejlődésére legjellegzetesebb a pamutfonók mechanikai szövőszékeinek gyarapodása. Ez a XIX. század utolsó negyedében a főbb ipari államokban következő volt:

Ország	1875	Év	Szék	Szaporodás
1. Anglia	440.600	1895	615.700	175.100
2. Németország . .	80.400	1896	169.900	89.500
3. Franciaország . .	51.100	1895	86.000	35.100
4. Ausztria	23 000	1890	47.900	24.900
5. Olaszország . . .	13.500	1893	36.800	23.300
6. Egyesült-Államok	160.000	1890	185.000	25.000
7. Canada	—	1894	1.200	12.100
8. Kelet-India . . .	9.100	1893	37.300	28.200

(Meg kell természetesen jegyeznünk, hogy India, a pamut nyersanyagának termelőhelye lévén, a szövőszékek enorm gyarapodása itt teljesen független a széntermeléstől.)

Végül az iparosodásnak még egy faktorával kell megismerkednünk, a népsürüséggel. Ez az iparosodást kétféleképpen mozditja elő. Egyrészt a folytonos szaporodás s az élelmiszereknek ezzel lépést nem tartó gyarapodása készteti az államokat, hogy a társadalmi keretek biztositása céljából az iparosodás terére lépjenek, másrészt a népesség növekedése olcsó munkaerőt biztosit a capitalismusnak s ez különösen a gyáripar kezdő stádiumaiban egyike a legerősebb mozgató erőknek. A népsürüség tehát, a mint az alábbi táblázatok mutatják, fontos tényezője az iparnak.

Európa.

a) *Ipari állam*	Egy □-klm. esik lakos
1. Belgium	227
2. Hollandia	156
3. Anglia	132
4. Németország	104
5. Svájc	82
6. Franciaország	72
7. Dánia	63

b) *Agrárállam*	
1. Olaszország	109
2. Ausztria	87
3. Magyarország	59
4. Balkán államok	33—47
5. Spanyolország és Portugália	39
6. Európai Oroszország	19
7. Svéd és Norvégország	10

Ezzel szemben más világrészek népsürüsége jelentéktelen. Leszámitva az ősi kulturával biró Chinát (82 pr. □ klm.), Egyiptomot (289), Japánt (111) és Indiát (73) s az Egyesült-Államok ipari államait,[1] a lakosság sürüsége 1—5 között váltakozik négyszögkilométerenkint. Már ez a körülmény is predestinálja az európai államokat az activ ipari termelésre, a mely a foglalkozási statisztika adatai szerint a leghatalmasabb államokban a népesség többségének keresetforrása.

[1] Massachusets	104	pr. □-klm.
Rohde Island	106	„ „
Connecticut	57	„ „
New-Jersy	71	„ „
New-York	47	„ „
Pennsylvania	45	„ „

Állam	A lakosság hány %-a foglalkozik körülbelül			
	Mezőgazdasággal	Iparral	Kereskedelemmel	
Anglia (1891)	17	62	12	I. rendü iparállamok
Belgium (1895) . . .	19	—	—	
Hollandia (1889) . .	33	—	—	
Németország (1895) .	35·7	42·2	12·1	
Svájc (1888)	40·1	39·7	12·6	
Franciaország (1891)	47·6	25·9	14·1	II. rendü iparállamok
Dánia (1890)	48	28	12	
Svédország (1890) .	51	18	6·9	Agrár-államok
Norvégia (1890) . .	53	22	14	
Ausztria (1890) . . .	5 ·9	25·8	8·1	
Olaszország (1891) .	60	24	4	
Magyarország (1891)	62·4	17	—	
Spanyolország . . .	több mint 60%	kevesebb mint 30%		
Görögország				
Balkán államok. . .				
Oroszország				

A népesség nagyobb részének ipari foglalkozása[1] kényszeriti azután a nagyipart termelésének oly arányu fokozására, hogy utoljára is cikkeit a belpiacon elhelyezni, illetve agrárproduktumokkal kicserélni nem képes, hanem azok számára külföldön kénytelen megfelelő elhelyezést keresni. Ez a tevékenység már nem egyes ember műve, az előbbi fejezetben vázolt okok miatt az államnak kell közbelépnie, s az érintkezést nemzetköziileg biztositania. Igy keletkezik a kereskedelmi imperializmus, a mely a világpolitikának alapjává s főmozgatójává lesz.

És az egyes államok mindent elkövetnek, hogy az iparosodással a kivitel lépést tartson. Nemcsak kereskedelmi politikájuk, de a közlekedési tarifák megszabásánál is tekintettel vannak az exportra, sőt gyakran nyilt, vagy rejtett prémiumban is részesitik azt. Ennek köszönhető azután a kivitel enorm gyarapodása, a mely különösen a XIX. század második felében vett óriási méreteket.

Export államok	1841—50	1900
	Millió korona	
Anglia	1171	5945
Németország	632	4646
Franciaország.	826	3:64
Svájc.	224	669
Belgium	245	1461
Összesen . . .	3.98	15985

E statisztika egyébként közvetve világot vet az európai népek ipari haladására is.

[1] Ebben egyébként, ha a munkát vesszük is egyedüli productiv erőnek (Marx álláspontja), benne van a nyereség utáni vágy, mint termelési factor.

3. §. A világgazdaság tényezőinek elhelyezkedése.

A világpolitika fejlődését épp oly kevéssé értjük meg, ha csupán a kulturcentrummal operálunk, mint a különböző gazdasági mozgalmakat. Ennek oka abban keresendő, hogy a kulturcentrum nem egységes gazdasági és politikai érdeket reprezentál, mint egykor Róma a barbár világgal szemben, hanem több kulturcsomópontra oszlik, melyek körül különböző politikai, gazdasági, kulturérdekkörök tömörülnek. A kulturcentrumon belül négy nagy területet különböztethetünk meg, a mely a mai szerződéses vámkorszakban is határozott jellemvonással bir. A midőn a négy gazdasági terület vámpolitikájában az elzárkózást hirdeti, a XX. század gazdasági és magas politikájának vizsgálásánál nem beszélhetünk egyszerüen a kulturcentrum harcáról a passziv területek megszerzéseért, hanem külön-külön kell vizsgálnunk az azt alkotó területeknek politikáját, a mely sok esetben teljesen ellentétes egymással. Mielőtt azonban a dinamika vizsgálatára áttérnénk, a négy aktiv terület gazdasági latens erejét kell megismernünk.

A kulturcentrumot alkotó területek között kiterjedésre s gazdasági erőre legnagyobb Anglia. Bár maga a szigetország csak 314.869 négyszögkilométer területtel és 41,605.801 lakossal bir, főhatósága alatt mind az öt világrészben sorakoznak gyarmatok. Ázsiában India, Amerikában Canada, Afrikában a Fokföld és a volt bur államok, Ausztráliában az ausztráliai államszövetség tagjai (nem emlitve természetesen a kisebb gyarmatokat) s ezekkel együtt területe 29,388.185 négyszögkilométerre, lakosainak száma pedig 398,130.262 lélekre tehető. Anglia kereskedelmi flottája 1901-ben 20.056 hajóból állott, 9,608.420 tonnatartalommal. Az anyaország termékei főként ipariak s ezek közül csak a textilipar maga 2056·8 millió koronával szerepelt az 1902-ik évben. Ugyanekkor termelt vas- és acélgyártmányok értéke 612, a gépeké 391·7, szén és kokszé 575·2 millió korona volt. Ezzel szemben a gyarmatok főként nyersanyagokat, gabonaféléket és gyarmatárukat termelnek. Indiának főterméke a rizs (1902-ben 1729 millió kilogram), a buza (371), kávé (13·2), tea (81·6), pamut (239·6), juta (751·8), cukor, indigó, sago stb., ezenkivül állatállománya is jelentékeny. Canada főként agrárproductumokat termel és exportál, ezek között jelentékenyebb mennyiségü a buza (1901/02-ben 688·4 millió liter), árpa és rozs (133·1), zab (367·8), borsó (141), krumpli (32·2), kukorica (442·2), liszt (153·2), végül az állati termékek. Fokgyarmat és Transzvál főként arany- és gyémántbányáiból, azonkivül állattenyésztésből és földmivelésből él; a háboru pusztitásait még mindig nem heverte ki s igy meglehetősen rá van szorulva a bevitelre. Ausztrália főként gabonatermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozik, Anglia éléstárát képezvén. Agrár termelése 1901/1902-ben a következő volt, millió hektoliterben kifejezve:

	Ausztrália	Uj-Zéland
Buza	14	1·5
Árpa	3·8	0·3
Zab	3·6	5·5
Kukorica	2·5	0·2
Bor	0·23	—
Burgonya	327·0 millió klg.	210 millió klg.

Állatállomány :

Ló	1,626.000	2?0.000
Szarvasmarha	8,466.000	1,312.000
Juh	72,126.000	20,233.000
Sertés	947.000	224.000

Az angol birodalmat alkotó főbb terület részeknek kereskedelmi mérlege az 1901. évben a következő volt,[1] millió márkákban kifejezve:

	Behozatal	Kivitel
Anglia	10.665	5.720·4
India	1.208·4	1.703
Fokgyarmat	437·6	194
Natal	195	2?·9
Transzvál	282	152
Ausztrália	1.280	1.142
Uj-Zéland	232·1	246·2
Kanada	815·2	851·5

*

A másik nagy gazdasági egységet az Egyesült-Államok képezik. Bár cselekvési rádiusa koránt sincs olyan, mint Angliáé, de az amerikai continensen hegemóniára törekszik. Területe nemcsak ércben gazdag, de termékeny s mezőgazdaságilag kitünően értékesithető. Ipara, dacára fiatal kulturájának, igen fejlett s már nemcsupán a belfogyasztást látja el, hanem Európa nagy iparállamaival sok helyütt fölveszi a versenyt. És ez nem is csoda, hiszen a mezőgazdaság olcsó nyersanyagot szolgáltat számára s az képezvén tőkeerejének forrását is, a többi iparállamnál szilárdabb bázison épült föl, a mint ezt a mult nyáron kitört s a mezőgazdaság összegyüjtött tőkéi által lokalizált krizis bizonyitja. Amerikát közlekedési eszközei, kitünő fekvése s az, hogy fogyasztó területe az angol imperiumnál jóval egységesebb, veszedelmes vetélytárssá teszik.

Az Egyesült-Államok területe 9,364.457 □ kilométer, lakosainak lakosainak száma 77,493.000, kereskedelmi flottája 24.273

[1] Hübner: Geographisch-Statistische Tabellen 1903.

hajóból áll 5,797.902 tonna-tartalommal. Vasutaink hosszasága 319.847 kilométer, csatornáié 4.929. Aranytermése 1901-ben 118.367 kilogram, ezüsttermése 1,717.705 klg. volt. Főterményei: (1902-ben) pamut (1220 millió márka); buza és buzaliszt (695); más gabonaféle (95); sertéshus, földolgozva is (480); petroleum (257·5); pamutáru (139·7); szarvasmarha, földolgozva is (256·6); dohány (145·5). Ezenkivül ipari termelése is (acél, vas, gépek, cukor, fa) jelentékeny, kereskedelmi mérlege 1901-ben majdnem 100 százalékkal volt activ: 3697·7 millió márka behozatallal 6040 millió márka kivitel áll szemben. A mi az Egyesült-Államok gazdasági jelentőségét emeli, az, hogy a mig Anglia termelésének zenithjét már meghaladta, Amerika napja még csak első sugarát veti szét, fejlődése tehát beláthatatlan.

*

A kulturcentrum leggyöngébb gazdasági területe ez idő szerint Oroszország. Helyzete ugyan, tekintettel arra, hogy gyarmatai az anyaországgal kontinentális összefüggésben vannak, sokkal kedvezőbb Angliáénál, azonban gyér népessége (l. föntebb), továbbá kulturhátramaradottsága az iparosodásnak s ezzel a gazdasági önállóságnak még jó ideig utját szegik. A hol 1000 ujonc közül, kik testi erejüknél fogva legalkalmasabbak a munkára, 617 analfabéta, ott reális iparosodásról szó sem lehet. De más akadálya is van az iparosodásnak, az tudniillik, hogy az ország tőkeszegény, a mezőgazdaság krizisekkel küzd s igy gyáriparhoz szükséges tőkét nem tud teremteni. Miután a külföld tőkeerejét maga az állam veszi igénybe (az évi budget körülbelül 400 millió korona deficittel záródott 1903-ban, az összes államadósság körülbelül 15 milliárd korona), a belföldi vállalkozók nem igen nyernek hitelt külföldről. Dacára ennek, az orosz kormány mindent elkövet az iparosodás érdekében s idegen tőkével, idegen vállalkozókkal és idegen munkásokkal teremtett is látszólag virágzó *orosz* ipart, de a mint a legközelebbi fejezetben látni fogjuk, sok köszönet nincs benne.

Oroszország területe 22,244.962 □ km., lakosainak száma 130,889.598, (Európában 5,389.985 □ km. és 105,581.395 lélek), kereskelelmi flottája 3038 hajó 633.819 tonna-tartalommal. Vasutja az anyaországban 48.617, Szibériában 7984 klm. volt 1902-ben. Aranytermése meglehetős nagy (34.385 klgr. 1901-ben). Főterményei s ezek kerülnek kivitelre is, az agrárproductumok, mint buza (1902-ben 3047 millió klgr.); rozs (1611); árpa (1708); zab (1038); tengeri (1123); borsó (101); kender (176·3); liszt (220); petroleum (1271); ennek melléktermékei (144); ezenkivül állatok, állati termékek és fa. A gyáripar majdnem teljesen hiányzik, kivéve a cukor és spiritus gyártását. Szibéria és a Kaukázus leginkább ércet, bőröket, gabonát, állati termékeket, gyapjut és pa-

mutot szolgáltat. Oroszország kereskedelmi mérlege 1901-ben a következő képet mutatta: európai Oroszországban a bevitel 1129·7, a kivitel 1576·8 millió márka volt. Ázsiai Oroszországban 116·5 millió bevitellel 60·1 millió márka kivitel állott szemben.

*

A negyedik gazdasági területet Közép-Európa államai, ugymint: Franciaország, Belgium, Hollandia, Németország, Magyarország-Ausztria, Svájc és Olaszország képezik. Svédországot és Norvégiát távoli fekvése, Spanyolországot, Portugáliát és a Balkánfélsziget államait hátramaradott termelési viszonyai miatt nem lehet ezen activ területhez számitani. Dánia félig-meddig a középeurópai gazdasági testhez tartoznék, de csekély területe, lakosainak kis száma, főként pedig az ipari és mezőgazdasági termelés egyensulya folytán nincs ráutalva a közép-európai forgalomra. Fölöslegét most a fajilag és nyelvileg rokon Svéd- és Norvégországokban, továbbá Angliában helyezi el s Oroszország iránt táplált szimpathiája őt már politikai okokból is visszatartja a közép-európai gazdasági szövetségtől.

A közép-európai államok területe sem gazdaságilag, sem államjogilag nem egységes, az uralkodó faji és politikai ellentéteken még mindig nem birt általtörni a gazdasági összetartozandóság tudata. Ez a terület tehát teljesen organisálatlan, minden állam a maga kontójára csinál gazdasági politikát. A kereskedelmi szerződések véget vetettek ugyan egy időre a vámháboruknak, de az ujabban fölszinre került védvámos irány ismét Eris-almáját dobja az egymásra utalt államok közé.

A közép-európai gazdasági terület statisztikailag a következő képet mutatja:

Ország neve	Terület	Lakosság száma	Sürüség □-klm.-enként (átlagban)	Pro mille terméketlen talaj eloszlása (átlagban)	Vasutak hossza klm.-ekben	Kereskedelmi flotta
Magyarország. .	324.851	19 254.559	59·8	51	19.433	200
Ausztria	300.008	26,150.708	87·2	61	20.064	1.710
Németország . .	540.743	56,367.178	104 0	98	52.982	3.959
Franciaország. .	536.464	38,961.945	71·8	143	43.888	15.692
Olaszország . .	286.682	32,475.253	113·2	131	15.787	5.957
Belgium	29.456	6,693.810	231·0	115	4.579	72
Hollandia. . . .	33.000	5,263.232	159·5	273	2 823	652
Svájc.	41.469	3,327.336	81·1	284	3.867	—
Összesen:	2,092.673	188,494.021	113·45	143·8	163.423	28.242

Ha a közép-európai gazdasági területet a többi három önállóságra törekvő gazdasági területtel összehasonlitjuk, azonnal látjuk, hogy az, bár kiterjedésre nézve riválisainál jóval kisebb, a lakosságot tekintve mindjárt az angol birodalom után sorakozik, átlagos népsürüsége pedig első helyen áll. Ezen tény nem csupán az összmüködés lehetőségére utal, hanem az iparosodásra is, miután ez a nagy tömeg, tekintve kulturfokának magasságát, pl. az angol gyarmatok lakóinak müveltségével való relatióban, sokkal biztosabb és jobb fogyasztója az ipari termékeknek, mint a müveletlen népfajok. A népsürüség magassága a szükséges munkaerő jelenlétét tünteti föl; a közlekedési eszközök fejlettsége pedig (l. vasutak és hajók) a termékek jobb elhelyezését, gyors és olcsó szállitását teszik lehetővé. E tekintetben, az Egyesült-Államokat leszámitva, egyetlen önálló gazdasági terület sincs oly kedvező helyzetben, mint Közép Európa.

A fogyasztóképesség emelkedése Európában koránt sem érte még el végső határát. Igaz ugyan, hogy e gazdasági terület egyes államaiban a születési arány az utóbbi évek folyamán fokozatosan rosszabb és rosszabb lett, de ezzel szemben néhány európai állam (köztük hazánk is) föltünően magas születési arányszámmal rendelkezik. Viszont általánosan észlelhető, örvendetes jelenség a halálozási arányszámnak csökkenése. Ennél a fogyasztásra nézve sokkal nagyobb jelentőséggel bir a szükségletek, az életigények emelkedése. Statisztikailag nem constatálható ugyan, de a mindennapi tapasztalás sokszor bizony elég sajnosan reámutat az igényeknek a jövedelemmel lépést nem tartó emelkedésére. A fogyasztásnak ily irányu fejlődése a mily végzetes a kisiparra és az egyéni izlést szolgáló termelésre, éppen annyira elősegiti a gyáripar megerősödését, miután az egyenletes tömegfogyasztás a tömeges termelésnek egyedül biztos alapja.

A gyáripar fejlődése ismét visszahat a népesség szükségleteinek növekvésére. Az ipari munkás, miután nála a munka öröm momentuma igen kevés, otthonában, életmódjában kénytelen kárpótlást keresni. Csinosabb berendezkedése, jobb ruházkodása a nagy ipari termelést mozditja elő.

Ez a kölcsönhatás Közép-Európában sokkal erősebb, mint Amerikát leszámitva, bármely más gazdasági területen, s miután a népsürüség igen nagy, sokkal eredményesebb is. Középeurópa országainak gazdasági összmüködését e terület fogyasztóerejének folytonos emelkedése beláthatatlan időre biztositja.

Eltekintve ezen külső körülménytől, magának a termelésnek országonként való megoszlása minden commentár nélkül reámutat a középeurópai gazdasági terület összetartozandóságára.

Magyar-ország	Ausztria	Német-ország	Francia-ország	Olaszország	Belgium	Hollandia	Svájc	Országok neve
Gabona, liszt, gyümölcs, bor, állati termékek, fa, cukorrépa, sertés, szarvasmarha, juh, ló, bőrök és más nyers anyagok stb.	Árpa, liszt, déli-gyümölcs, bor, állatok stb.	Szén, krumpli, rozsliszt (a 10 millió márkát egyik sem haladja meg).	Gyapju, liszt, sajt, gabonatélék, főzelek, olaj, bőr, bor, állati termékek, gyümölcs, halak stb.	Bor, olaj, déligyümölcs, selyem, rizs, vaj, márvány, állatok es allati termékek, vas és más ásványok, gyapju, főzelék, halak stb.	Tojás, ló, ásványok, szén.	Halak, állatok es állati termékek, kender, olaj, főzelék.	Szarvasmarha, sajt, tej, vaj.	Kivitelre kerülő főbb agrárproduktumok
Szesz, cukor, vas, maláta.	Maláta, cukor, sör, szén, vas-, textil-, üveg-, acél- és bőráruk, papir, só és ásvanyviz stb.	Vas-, cukor-, gép-, chemikaliák-, üveg- es agyagáruk, papiros-, sör-, rövidáruk és játékszerek, asztalosmunka, textil-gyártmányok, selyemáruk, könyvek és képek, hangszerek, bőr, stb.	Textil-, selyem és rövidáruk, üveg-, agyag-, bőr- és érc-gyártmányok (228 millió frc.) szén, nyomtatványok stb.	Szesz-, macaroni-, üvegáru, mozaik.	Vas-, acél- és ércáruk, üveg-, papir-, cukor-, csipke-, tükör- es textilgyártmányok, fegyverek, chemikáliák, gépek, stb.	Szesz-, agyag-, cukor- s papiráruk.	Selyem-szövet, fa, textilgyártmányok, faragványok, gép, csipke, szalmaáruk, óra.	Ipari produktumok
1605·9		4512·6	3250·4	1113·5	1480·9	2928·7	677·6	Összes kivitel millió márkában 15569·6
1447		5710·3	3539 1	1392	1799	3423·6	850	Összes behozatal stb. 18.161·0

Bár a táblázat csupán a kiviteli termelésről számol be,[1] s a behozatalról hallgat, ezen egyoldalu kép is világosan előtünteti Közép-Európa államainak gazdasági karakterét. Hazánk, Olaszország tiszta agrár állam, Ausztria, Hollandia agrár állam erős ipari árnyalattal, Franciaország a magában is megálló, termelési bilánszszal rendelkező gazdasági terület representálója. Belgium, Svájc, Németország ipari államok, a melyek mezőgazdasági importra s ipari termelésüket illetőleg külföldi piacokra vannak utalva.

A fönntebbiekből megismerkedvén a modern gazdasági élet activ tényezőinek statikájával, ennek alapján bátran áttérhetünk a különböző területek imperialistikus törekvéseinek, illetőleg ebből folyó politikájuknak vizsgálatára.

4. §. Anglia, Oroszország és az Egyesült-Államok imperialistikus gazdasági politikája.

A világgazdaság és világpolitika három nagy faktorának, bár imperialistikus politikájuk alapépitménye és célja nagyon különböző, cselekvéseiben oly közös motivumok ismerhetők föl, a melyek világosan utalnak arra, hogy itt egy és ugyanazon fejlődésnek különböző fokozataival van dolgunk. A gazdasági imperialismus alapgondolata a nemzeti termelés bilánceán alapuló erőkifejtés. Lehetőleg mindent otthon termelni s otthon értékesiteni, illetve mindazon területeket megszerezni, a melyre a nyersanyagbeszerzés, vagy a termékek értékesitésének szempontjából szükség van. A megszerzés közvetlen fönhatósági kapcsolatot létesithet az imperialistikus birodalom és a passiv terület között, ez az ugynevezett szoros értelemben vett gyarmati viszony, más szóval *közjogi alapon* nyugvó sanctiója a kereskedelmi összeköttetéseknek; lehet továbbá ez utóbbiaknak *nemzetközi jogalapon* való fixirozása (protektorátus, kijelölt érdekszféra) végül a passiv területek kedvező gazdasági viszonyainak és fogyasztóképességének a *nemzetközi forgalom* alapján történő kihasználását is jelentheti (előnyös ipari vállalkozások, forgalmi összeköttetés létesitése stb.). Az imperialistikus politika az activ terület gazdasági viszonyainak consolidatióját követeli meg, mert ez csak ily módon képes kifelé erőt kifejteni. Ezért az imperializmus kezdete rendszerint nagyobbszabásu iparpolitika, folytatása a kereskedelmi összeköttetéseknek kiterjesztése megfelelő magán- és állami tevékenység által. Mint

[1] A szám adatokat könnyebb áttekinthetőség kedveért hagytam el.

alább látni fogjuk, ez irányban főként Oroszország imperialistikus politikája halad. A nemzeti termelés consolidatiója magával hozza azután a terjeszkedés vágyát, a mely nem csupán a tőke automatikus önszaporitása által determinált terjeszkedéssel, hanem a faji önérzet és hatalomvágy fölébredésével is szoros összefüggésben áll. A gazdagság épp ugy kifejleszti a militarismust, mint a hogy a militarismus föltételezi a nemzeti vagyon gyarapitását kereskedelmi összeköttetések által. A katonaság föntartása nagy áldozatokat kiván, az imperialistikus politika pedig erős hadsereget. E circulus vitiosus egyes jelenségeit alább fogjuk szemlélhetni. Oroszországot, a militaristikus-bureaucrata államot katonai hatalma készteti gazdasági összeköttetések teremtésére, gazdasági imperialismusra; a democrata Egyesült-Államokat pedig gazdasági erejének s kereskedelmi felsőbbségének tudata ösztönzi nagyobbszabásu, részint békés, részint katonai foglalásra, haderejének fejlesztésére. Anglia az activ gazdasági területek közt a legconsolidáltabb s igy területi foglalásokra szüksége nem lévén, főként gyarmataival való kereskedelmi összeköttetéseit igyekszik kiépiteni, hogy ily módon gazdasági preponderantiáját ugy az activ, mint a passziv idegen gazdasági területek fölött megőrizhesse. E törekvés békés jellege ép oly problematikus, mint Oroszország és Amerika területszerzéséé, mert bár a consolidatióra való törekvés a nyugalom nagyobb fokát tételezi föl, az érdekkörök elhatárolása s a gyarmatok jogi állásának rendezése, ujabb kereskedelmi érdekek teremtése s a régiek megvédelmezése anny gyulékony anyagot tartalmaz, hogy Anglia is kénytelen szárazon tartani a puskaport.

No de, lássuk a három nagy gazdasági terület imperialistikus politikájának egyes phasisait.

I.

A kereskedelmi politika világtörténelmi jelentősége leginkább *Anglia* gazdasági imperialismusában domborodik ki. Anglia világhatalma kezdettől fogva kereskedelmi politikáján nyugodott s a spanyol-, a hollandi- s a napoleoni háboruk hátteréül a gyarmatokért s a kiviteli összeköttetésekért vívott harc szolgált. A szabadkereskedelmi irány, mint fönnebb láttuk, szintén egy világtörténelmi epochát jelent Anglia fejlődésében. Az általa nyert gazdasági hatalom azonban a termelési viszonyok változása folytán erősen meg van támadva. Anglia a szabadkereskedelmi irány bukása s Oroszország, Amerika és különösen Németország imperialistikus politikája által oly fogas kérdés elé került, hogy arra csak kereskedelmi és magas politikájának gyökeres változtatása utján lesz képes becsülettel megfelelni. E tekintetben Anglia kellő lépéseket tett. Külpolitikájában

az isolatiot, belpolitikájában, különösen a gyarmatokkal szemben, a „laissez faire" elvét föladta s nagy áldozatok árán is igyekszik hatalmának régi fényét az ujabb viszonyok között megőrizni. Mindez a törekvés azonban külkereskedelmi politikájával collisióban áll, s igy Anglia ama kényes dilemma elé került: vagy a szabadkereskedelmi irányt, vagy imperialistikus gyamati és külpolitikáját, az egységes nagy britt birodalom gondolatát kell föláldoznia. A harc a két alapelv között nem dőlt még el, de nagy valószinüség szerint a szabadkereskedelmi irány bukásával fog végződni. Eleinte csak félénken s a hivatalos köröktől távol indult meg a protekcionista mozgalom, s csak a gyarmatok szervezkedése adott nagyobb lendületet annak az anyaország közvéleményében. Azonban e mozgalom fejlődése évről-évre félreismerhetlenebbé teszi, hogy a szabadkereskedelem napjai meg vannak számlálva Angliában.

Az erre irányuló kereskedelmi politikai törekvés nem egyszerü gazdasági actio jellegével bir, hanem a szigetország világpolitikájának egy mozzanatát tünteti elő, a mely, mint látni fogjuk, a diplomatiai érintkezések javitásával s nagy forgalmi és kolonialis vállalkozások propagálásával arra törekszik, hogy a gyarmatokat minél erősebb kapocssal füzze az anyaországhoz. A consolidatio gondolata, a mely egy óriási imperium alapitását tüzte ki célul, vezeti Anglia legkiválóbb államférfiait, hogy Peel és Gladstone gazdasági politikájával szakitsanak. Azonban nemcsak politikai, de mélyreható gazdasági okai is vannak az angol kereskedelmi politika megváltoztatására irányuló törekvéseknek. Ez okoknak jórésze nem mai keletü, megvoltak azok a szabadkereskedelmi irány delelőpontján is, csak a nagy fény mellett az árnyék nem tünt ugy föl, mint most a rendszer alkonyatán. A szabadkereskedelmi politika ugyanis Anglia mezőgazdaságának rovására volt csak keresztülvihető s a későbbi fejlemények teljesen igazolták a védvámos irány hiveinek félelmét az agrikultura pusztulását illetőleg. A mezőgazdaság helyzetének vizsgálására összeállitott bizottság 1897. évi jelentésében leplezetlenül föltárja a földbirtokosok, bérlők és mezőgazdasági munkások helyzetét, a mely különösen a „corn counties" területein teljesen tarthatatlan.

De az iparosok és kereskedők, kik annak idején a szabadkereskedelmi iránynak, az exportfokozás reményében, leghivebb támogatói voltak, most az idegen concurrentia által a belfogyasztás területén megtámadva, egyre hangosabban követelik, hogy részükre legalább a belfogyasztás biztosittassék, hogy a külföldi ipar és kereskedelemmel egyenlő esélyek mellett indulhassanak harcba.

Különösen Németország és az Egyesült-Államok ipari és kereskedelmi fejlődése ásta alá az angol termelés monopolszerü helyzetét a világpiacon. A három állam kereskedelmi mérlegének összehasonlitása bizonyitja az angolok folytonos háttérbe szorulását.

Év	Bevitel millió márkában			Kivitel millió márkában		
	Anglia	Németország	Egyesült-Államok	Anglia	Németország	Egyesült-Államok
1883	7380·4	3220·3	2955·0	4899·1	3274·0	3377·7
1884	6682·2	3236·2	2739·0	4760·7	3207·9	3044·9
1885	6386·6	2922·4	2360·5	4358·9	2866·7	3052·4
1886	5988·8	2873·1	2611·9	4346·0	2974·3	2797·1
1887	6187·8	3109·0	2852·5	4533·7	2937·8	2952·7
1888	6611·0	3264·3	2989·8	4791·6	3207·4	2872·2
1889	7374·8	3989·6	3078·7	5085·7	3164·8	3067·2
1890	7272·5	4145·5	3262·5	5383·9	3326·5	3550·2
1891	7631·9	4150·8	3497·4	5015·0	3175·5	3663·5
1892	7341·9	4018·5	3414·0	4642·0	2954·1	4266·1
1893	7064·9	3961·7	3569·0	4459·1	3092·0	3490·3
1894	7162·0	3938·3	2654·6	4413·0	2961·5	3650·7
1895	7293·2	4120·7	3014·9	4619·8	3317·9	3332·2
1896	7877·3	4307·2	3193·3	4906·2	3525·1	3625·4
1897	7989·7	4680·7	3132·1	4784·1	3635·0	4334·4
1898	8370·6	5080·6	2498·4	4767·5	3756·6	5083·2
1899	8567·9	5483·1	2831·0	5935·6	4207·0	5056·5
1900	9381·8	5765·6	3470·1	5940·3	4611·4	5757·2
1901	9264·6	5121·2	3342·7	5712·5	4431·4	6133·9
1902	9446·2	5631·0	3683·7	5784·2	4677·8	5693·0

És nemcsak kereskedelmi mérlege lesz évről-évre rosszabb Angliának, de a nemzetközi forgalom lebonyolitásából származó haszna is egyre kisebbedik. A német és amerikai hajóstársaságok állami subventiókkal támogatva, különösen a személyszállitás terén csinálnak erős concurrentiát az angolnak. Még ennél is sulyosabb csapás az angol kereskedővilágra, hogy Amerika és Németország között létrejött élénkebb külkereskedelmi összeköttetés folytán, a váltóleszámitolás közvetitéséből eddig nyert hasznot elvesztette.

Ezek és ehhez hasonló okok hatottak vissza a közvéleményre, a midőn a manchesterismustól elfordulva, egyre fogékonyabbá vált a protectionismus eszméi iránt. 1881-ben megalakul a *National Faire Trade League*, a mely a jelenleg Balfour által hirdetett szabadkereskedelmi reciprocitás álláspontjára helyezkedett. 1892-ben *Salisbury* lord már ezen irányról, mint Anglia jövendőbeli kereskedelmi politikájáról beszél.

Chamberlaine, volt gyarmatügyi miniszter, 1896-ban nagyarányu tanulmány tárgyává tétette az angol ipar és kereskedelem térvesztésének okait, figyelmét különösen a gyarmatok fogyasztására irányitván. A gyüjtés eredménye, no meg az angol-búr háboru tanulságai érlelték meg benne a gondolatot, hogy egy nagy birodalom önálló alkatrészei csak közös gazdasági érdekek alapján tarthatók együtt, s igy a birodalmi vámegyesülés egyszersmind a biro-

dalom főtámasza. A gyarmatok agrárproductumai számára az anyaországban biztos piacot teremtvén, azok jobban fognak ragaszkodni a birodalmi eszméhez. E célból a külföldről jövő élelmiszerekre mérsékelt vámtételeket kiván vetni (gabonára 2 shilling, tejtermékekre és husra 5 százalék ad valorem stb.). Ezzel szemben a gyarmatok vámmentésen hozatnák be termékeiket. Az anyaország termelőit és fogyasztóit ugy recompensálja, hogy a kávé, kakao és cukor, tömegárucikkek vámjának leszállitását követeli. Az állam jövedelmében ez által beálló, 2,800.000 font csökkenést az ipari cikkekre vetendő 10 százalékos vámmal véli pótolhatónak. Az ipari vámoknak egész rendszerét állitja föl, a termékbe fektetett munka értéke szerint emelkedő scálát szabván azokra. A nyersanyag természetesen vámmentes maradna.

A kabinet feje, *Balfour,* in theoria elfogadta Chamberlaine programmját. Sheffieldben tartott beszédében, valamint *„Insular Free Trade"* cimü könyvében azon nézetének ád kifejezést, hogy Anglia más államok elzárkózása elől a szabadkereskedelem fegyverével magát meg nem védheti, hanem szüksége van oly vámtarifára, a melyet repressalia gyanánt alkalmazhat, s a mely módot nyujt kereskedelmi szerződések kötésénél az alkudozásra, illetve előnyös szerződés kötésére. A gyarmatok előnyösitésében egyetért Chamberlaine-nel, de a kérdést actualisnak nem tartja.

Hogy actuális, illetve megvalósitható-e az angol protectionismus, azt nem egyéni vélemények, hanem a gyarmatok és az anyaország közgazdasági viszonyainak fejlődése dönti el.

Az angol gyarmatok az utolsó évtizedek alatt a protectionismus irányában fejlődtek. Már a 60-as években megkezdődik az apró gyarmati tartományoknak egységes politikai és gazdasági területté való összeolvadása. Legelőször Canada alakult államszövetséggé az Egyesült-Államok folyton növekvő concurrentiájának nyomása alatt. Anglia a quebeci congressus által kimondott szövetséget 1867 május havában elismervén, a *„Dominium of Canada"* egyik első actiója volt az anyaország szabadkereskedelmi irányával szakitani, viszont azonban Anglia behozatalát kedvezményezni. Ezt visszatükrözteti az 1879-diki vámtarifa is, melynek magas védvámjai főként az Egyesült-Államok bevitele ellen irányultak. Az 1896-ban elfogadott vámtarifa zárhatározmányainak azon pontja, a mely 1898-tól kezdve 25 százalék vámmérséklést (addig egynyolcadot) engedélyez a canadai árukat kedvezményező államok részére,[1] kizárólag Angliának biztosit előnyöket.

[1] Amint tudjuk, ez ellen Belgium és Németország fölszólaltak, hivatkozván az 1862-iki és az 1865-iki legtöbb kedvezményes szerződésre. Canada ezen szerződéseket elismerte, de egyszersmind fölmondásukat is követelte Londonban, a mi 1897-ben meg is történt. Ez utóbbi döntő hatással volt az angol protectionismus kialakulására.

Az ausztráliai gyarmatok sok ideig a politikai és gazdasági particularismusnak hódoltak s csak 1891-ben alakitották meg a *Commonwealth of Austrialiá*-t. Az uj államszövetség alapját a közös vámterület képezi, a mely a belső vámkorlátokat ledöntvén, kifelé erősen védvámos politikát folytat. Bár ezideig az anyaország javára differentialis vámokat nem léptetett életbe, de azokat kilátásba helyezte.

Délafrikában a Fokgyarmatok már 1886-ban foglalkoztak egy vámszövetség létrehozásával s csupán Transvaal vonakodásán tört meg ennek létesülése. A legujabb eseményeket ismerjük. A búr köztársaságok önállóságukat vesztvén, kénytelenek a többi gyarmatnak az anyaország 25 százalékos vámkedvezményezésére irányuló törekvéseit méltányolni.

India ezidőszerint a szabadkereskedelmi iránynak hódol, ennek oka abban keresendő, hogy gazdasági autonómiája nincs, s igy csak az anyaországgal együtt változtathatja gazdasági politikáját.

A mint ezekből láthatjuk, a gyarmatokban erősen él a törekvés, az anyaország gazdasági támogatására, illetve arra, hogy a közös érdekek kapcsát erősebbé tegyék. Erre a consensus az anyaországban sem hiányzik, bár egyelőre nem nyilvánul tettekben. Az *Imperial Federation League* és az *United Empire Trade League* lassankint előkésziti a talajt Chamberlaine terveinek.

Más kérdés természetesen az, hogy az anyaország és gyarmatainak gazdasági fejlődése lehetségessé teszi-e a birodalmi vámszövetség (protectionismus alapján) létrejövetelét. A protectionismus elzárkózást, emez pedig gazdasági önállóságot, respective a gyarmatok és az anyaország között teljes munkamegosztást követel. Anglia eddig, mint szabadkereskedő ország, a nemzetközi munkamegosztás alapján állott. Élelmiszereit, nyersanyagát külföldön szerezte be, ipari termékeit ugyanitt helyezte el. Vajjon a változott gazdasági viszonyok mellett képes lesz-e Európából kiszoruló ipari termékeinek a gyarmatokon biztos piacot szerezni s ugyaninnen magát elegendő és olcsó élelmiszerrel és nyersanyaggal ellátni? E kérdés elbirálásánál természetesen nemcsak a rendszerváltozás átmeneti időpontja veendő figyelembe, hanem az állandó fejlődés föltételei is.

Az angol gazdasági élet, viszonyitva más államok gazdasági életéhez, kiválóan szilárd, s ez a rendszerváltozás rázkódásainak katasztrófa nélküli elviselését lehetővé teszi. Mig például az exportban igen erős Németország minden lakosára körülbelül 100 korona kivitel esik, Angliában ugyanez fejenkint körülbelül 155 koronát tesz ki. Kivitelének 33 százaléka gyarmatain nyer elhelyezést s csak körülbelül 40 százalék esik Európára és még ennek országonként való megoszlása is kedvező Angliára nézve. (Németországra 10 százalék, Franciaországra 7 százalék stb. esik). Ezzel szemben az európai államok kivitelének 75—100 százaléka a continensen marad. Miután a forgalomba hozott árucikk utáni nyereség a rendeltetési

hely távolságával proportionálisan növekedik, Európa népei nemcsak az esetleges rendszerváltozásban vannak jobban akadályozva, de a mindennapi forgalom is kevesebbet hoz számukra. Igaz ugyan, hogy Anglia exportcikkeinek nagyobbrészét a pamutáru képezi, azonban ez aránylag alacsony kulturnivón álló népeknél is könnyen elhelyezhető. Ha mindehhez hozzá számitjuk Anglia hatalmas tőkeerejét (csak a bankbetétek körülbelül 20 milliárd koronát tesznek ki, s a londoni Clearinghouse évenkint körülbelül 250 milliárd korona forgalmat bonyolit le), kétségtelen, hogy Anglia elég erős eddigi kerskedelmi politikájával nagyobb rázkódások nélkül is szakitani s ezen szándékát Európa egyes államai hatásos repressáliákkal nem késleltethetik.

Hogy ezen rendszerváltozás előnyös lenne-e Angliára és a gyarmatokra nézve, az ismét más kérdés. Utóbbiak kétségtelenül hasznot huznának belőle, de a régi összeköttetések megszakadása, ujak teremtése rendszerint tetemes áldozattal jár, s ezt az üzleti ügyeikben egész a hanyagságig conservativ angolok erősen megéreznék. Az iparosokat a nyersanyag, a munkásokat az élelmezés drágulása sujtaná leginkább, azonkivül a hajózás és a transitó-forgalom csökkenése is nagy kárt okozna. De kétségtelen, hogy Anglia kereskedelmi politikájának változtatásával csak merész ugrást tesz, megelőzendő Európa államainak iparosodása s védvámos politikája folytán előbb-utóbb bekövetkező gazdasági isolatióit. Ezenkivül szilárd gazdasági alapon nyugvó birodalom megteremtése oly cél, a melyért egy hatalmas állam sokat áldozhat. Azonban a birodalmi egység a protectionismus gazdasági alapján fölépitve, csak akkor előnyös Angliára nézve: 1. ha a hozott áldozatokkal gyarmatait valóban lekötelezi és magához csatolja; 2. ha ezen áldozatok nem járnak oly mérvü erőgyöngüléssel, a mely az anyaországot, a folytonosan gyarapodó kolóniák játékszerévé tenné. Angliának tehát elsősorban saját termelésének, gazdasági erőforrásának biztositásáról kell gondoskodnia, s csak azután arról, hogy a gyarmatokkal szorosabb öszszeköttetésbe lépjen. Sokan Chamberlaine protektionista terveinek hajótörését ezen a szirten várják. Anglia ugyanis élelmiszereinek és nyersanyagainak nagyrészét Oroszországból, Amerikából stb. szerzi be s a gyarmatok ma még ezen anyagokat olcsó áron és elegendő mennyiségben nem képesek szolgáltatni. Ha tehát az anyaország saját termelését tönkretenni nem akarja, agrárproduktumokra csak igen mérsékelt vámot vethet s ily csekély vámvédelem fejében a gyarmatok aligha engedélyeznek megfelelő differentialis vámot az anyaország ipari termékei számára, annyival kevésbbé, mert saját fejlődő iparukat is védeni törekednek. Sőt ha teljes vámmentességet biztositanának is a gyarmatok az angol áruknak, akkor sem volnának képesek gyér és lassan növekvő népességükkel (fehér ember a kolóniákon mindössze körülbelül 10 millió lakik) megfelelő tömegfogyasztást biztositani, nem emlitve a hitelügyi nehézségeket.

Mindezen absolut aggodalmakkal szemben, — a melyeket,

mellesleg megjegyezve, az érdekeiben leginkább veszélyeztetett angol és német mercantilista sajtó hangoztat, — minden tulzástól mentten a tényleges viszonyokat kell figyelembe vennünk. Anglia nem fog és nem is akar a külvilágtól hermetice elzárkózni, csupán erejét reorganisálja, hogy a midőn az egész világ a nemzetközi munkamegosztás helyébe a hazai termel-s bilanceának elvét üzleti s a belfogyasztást saját termelése számára biztositani törekszik, ebből a birodalomnak nagyobb kára ne legyen. Anglia jövendő vámpolitikáját a Chamberlaine-féle projectumból nem lehet megérteni, hanem combinálni kell azt a Balfour-féle kereskedelmi politikával. A kettő tulajdonképpen ugyanazon nagyszabásu actiónak két különböző oldala s egyik a másik nélkül nemcsak hogy nem ér semmit, de meg sem valósitható. A Chamberlaine-féle terv megfelelő szerződéses kereskedelmi politika nélkül felidézné mindazt a veszedelmet Anglia nyakára, a mit az érdekelt continentalis sajtó a volt gyarmatügyi miniszter actióba lépésekor jósolt. A .. Balfour-féle programmnak pedig a birodalmi vámegyesülés nélkül absolute semmi sulya nem volna kifelé. Mert ha a szerződő agrár állam tudja, hogy Anglia nem képes nyersanyag- és élelmiszer-szükségletét másünnen beszerezni, nem egykönnyen tesz számára nevesebb engedményeket. Egyébként Anglia szervezkedése elsősorban nem a vele élénkebb forgalmi viszonyban élő Amerikának és Oroszországnak, hanem nekünk, piacait ellenszolgáltatás nélkül igénybevevő közép-európai államoknak, különösen Németországnak szól. Nyersanyagszükségletét s élelmiszereit mindazideig, mig gyarmatainak agrártermelése annyira nem fokozódik, hogy ezek őt egyedül is képesek lesznek ellátni, onnan szerzi be, a hol ennek fejében ipari cikkei legkedvezőbb elbánásban részesülnek, s mig igy egyrészt ipari fejlődésének föltételeit javitja, másrészt az iparosodás által gyüjtött tőkeerejét gyarmatainak agrár irányu fejlesztésére forditja. Ez utóbbi nem is ütközik nagy nehézségekbe, mert az angol gyarmatok nagyrésze[1] az ipari termelést meghatározó szén és vas hiánya miatt (l. második fejezet) nem alkalmas nagyarányu iparosodásra.

Anglia gazdasági politikája a XX. század folyamán előreláthatólag a következő lesz: Törekvés a termelési ágak bilance-ra a birodalmi vámszövetségen belül létesitendő colonialis munkamegosztás alapján, oly célból, hogy a belfogyasztásban elhelyezést nem nyert termékfölösleg a folyton emelkedő vámtételekkel sujtott agrár államokban reciproc szerződések segélyével biztos piacot találjon. Ezen actióval egyidejüleg folytatja kereskedelmi összeköttetéseinek kiépitését Chinában s a kevésbbé civilisált világrészekben, szemelőtt tartván folyton, hogy a tisztán a nemzetközi forgalom és

[1] E kérdés tárgyalásánál folyton előtérbe állitják Canadát, jólehet az nem tartozik szorosan az angol imperalistikus számitás körébe, miután természeti fekvése, az iparosodás föltételeinek birtoklása, termelési iránya önállóságra predesztinálnák, — ha ezen fejlődésnek az Egyesült-Államok konkurrenciája utját nem állaná.

magánvállalkozás alapján szervezett imperialistikus actio is a gyarmatokkal való közvetlen érintkezés és kapcsolat megszilárditását munkálja. Különösen a gyarmatokkal való közlekedés biztositásának gondolata vezeti az angol állmférfiakat. A kereskedelmi politika e tekintetben csak elöörsi szolgálatot teljesit, a mely mögött Anglia diplomáciai és ha kell, fegyveres ereje halad. Az utóbbi évek külpolitikai eseményeinek cikk-cakk meneteiből világosan megállapithatók Anglia imperialistikus politikájának alapvonalai, bár tekntettel területi telitettségére, rendszerint ujabb területszerzésre nem törekszik s igy azok kevésbbé szembetünők. Anglia érdekspherája mind az öt világrészre kiterjed s ezért az angol külpolitika minden apró sakkhuzását szemmeltartani jóformán lehetetlen. Ezen okból csupán fontosabb vonásaiban ismertetjük a kereskedelmi összeköttetések föntartására s a gyarmatok szerves összetartozásának kiépitésére irányuló angol külpolitikát.

Angliának legfontosabb gyarmata *India*. Ennek s az ehhez vezető tengeri utnak biztositása képezte sok ideig az angol külpolitika legfontosabb kérdését. A spanyolok, hollandok Napoleon és Oroszország ellen vívott (krimi) véres háboruk csataterein sikerült Angliának az Indiába vivő utat hatalmába keritenie. Gibraltárt, Máltát, Ádent megszállotta, Egyiptomot, vele a Szuezi-csatornát protectorátusa alá keritette, az orosz flottát a Feketetengerre szoritotta s az esetleg veszedelmessé válható spanyol királyságot Portugália szövetségével ellensulyozza.

A tenger felől tehát Angolország megközelithetetlenné tette Indiát bármely hóditó nagyhatalom számára. Diadalait azonban nem élvezheti zavartalanul. Oroszország a continens felől oly uj helyzetet teremtett, a mely sok fejtörést okoz az angol diplomatiának. Afganisztán az 1873-ban kötött angol-orosz szerződés szerint az utóbbi elől el van zárva. Oroszország azonban minden kis határvillongást fölhasznál, hogy előnyomulhasson. Éppen igy Perzsiában is mindegyre nő befolyása, s bizonyos tekintetben sikerült neki az angolokat háttérbe szoritani. Mindkét ország barátságát azért keresi, hogy segitségükkel a Perzsa-öblöt elérve, itt „szénállomást“ rendezzen be, a honnan az angol kereskedőknek és hajóstársaságoknak concurrentiát csinálva, Indiát folyton sakkban tarthassa. Törekvései ellen Anglia akként védekezik, hogy a hatalmasabb ázsiai államokkal szövetségre lép. Afganisztán állami érzékenységét respectálva, megengedi, hogy tüzérségét megerősitse, s mi ennél is jelentékenyebb, 1903 januárjában szerződést köt Japánnal. Az általa inscenirozott háborut, a mely egyébként bárminit dőljön is el, Oroszország vérvesztését jelenti, arra használja föl, hogy India és Oroszország közé ujabb éket verjen, a mely, mint Afganisztán, a Perzsa-öblöt, megvédje számára az Indiába vezető szárazföldi utat. Bár tibeti expediciója inkább védelmi, mint imperialistikus célzattal bir, bizonyos agressiv jelleget nem lehet attól elvitatni, a mennyiben Oroszország Tibetet 1900

óta saját érdekspherájába számitja. Valószinü, hogy Anglia, kinek *Sikkun*, Tibet déli kulcsa 1890 óta kezében van, Franciaország jóakáratu passivitása és a *gurkha* törzs fegyveres támogatása mellett sikeresen fog operálni s Oroszország ellen jó időre biztosithatja indiai érdekeit. Ázsia nyugati részén azonban nemcsak Oroszországgal, de Németországgal is számolnia kell, a mely az ázsiai kereskedelemnek activ tényezője akar lenni. Ezen törekvés Anglia kereskedelmi érdekeit közelről érinti ugyan, de gyarmatainak zavartalan birtoklását közvetetlen veszélylyel nem fenyegeti. A Bagdad-vasut stratégiai fontossággal nem bir[1] s gazdasági jelentősége is egyelőre igen kétséges. Talán ez az oka, hogy kiépitése elé az angolok nem görditenek oly erős akadályt, mint annak idején a Szuez-csatorna ellen. Az igaz, hogy tőkével sem segitik a vállalatot, dacára, hogy ez az Eufráth és Ganges eddig elzárt vidékét nyitja meg a forgalom számára és rövidebb utat teremt Indiába. Ezen tartózkodás oka az angol és német ipar között a 90-es évektől fogva fönnálló kiméletlen versenyben gyökerezik.

Ázsiában még a chinai és mandzsuriai kereskedelmi összeköttetések föntartása és az érdekkörök kijelölése foglalkoztatja Angliát. E tekintetben jelentős diplomáciai sikerekre hivatkozhatik. Dél-China, a mennyei birodalom leggazdagabb és legtermékenyebb része érdekspherájába tartozik, a Jangce-völgyéből a németeket kiszoritotta, Mandzsuriában és Kóreában pedig az orosz törekvések dacára is sikerült a szabad forgalom érdekeit biztositania. Kereskedelmi összeköttetései Chinával a legszilárdabbak, s reményt nyujtanak arra, hogy ha valamikor a távol Keleten a hatalmak a nyitott kapu politikájával fölhagynak, Anglia, mint első sorban érdekelt fél, jogait kellőképpen érvényesitheti.

Anglia imperialistikus gyarmat-politikájának valódi szintere Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában nem kereshető. India, Ausztrália és Canada ujabb terjeszkedés bázisául nem szolgálnak, miután gazdaságilag magukban is bevégzett egészet képeznek, s ha az anyaország a közlekedési ut biztonságáról gondoskodott, azáltal már hatalmas lépést tett a birodalmi kapcsolat megszilárditása felé. Ausztrália és Canada védelméről gondoskodnia sem kell, ezek akaratuk ellenére tőle el nem szakithatók.

A XX. században az angol imperialismus cselekvési tere *Afrika* lesz. Azon nagyszabásu actiónak, a mely a burok leverésével s még előbb Egyiptom protegálásával kezdődött, mélyreható gazdasági és politikai okai vannak. Az anyaország Afrika keleti részének elfoglalása által, a függőbb viszonyban lévő birtokait óhajtja szaporitani, hogy ezek neki az önálló gyarmatokkal szemben sulyt adjanak. Ezenkivül fontos gazdasági okok is közbejátszanak. Az angol közvélemény Afrikában a XX. század

[1] Kiinduló pontja *Iskander*, Ciprus-szigetével szemközt fekszik s igy az angolok kezében van. Végpontját Indiától 200 kilométer választja el.

kincsesbányáját véli fölfedezhetni, a mely az anyaországnak élelmiszereket, nyersanyagot, aranyat és gyémántot szolgáltat, népfölöslegének és termékeinek pedig biztos megélhetést, illetve elhelyezést nyujt. Afrika megszerzésének gondolata egészen ujkeletü, születése egybeesik az angol gazdasági imperialismus kialakulásával. Sokkal inkább emlékünkben él még a dél-afrikai tragédia, Jameson betörése, Transvál ellenállása, a bur köztársaságok eltiprása, hogysem arról bővebben irnom kellene. Ez a háboru érlelte meg az angol vezető körökben egy nagy afrikai birodalom gondolatát, a melynek magját Dél-Afrika és Egyiptom képezné. A két tartományt az alexandria-fokvárosi vasut (Cecil Rhodes kedvenc ideája) kötné össze, a Nilus völgyén, a Baringó- és Rudolf-tavak jobbpartján Ugandáig s innen a Fokvárosig. Az angolok a vasutépitést részben megkezdették, részben financiroztak s megnyerték számára a negus támogatását is (angol-abessiniai szerződés). Marchand faschodai kudarcának is főként ezen terv volt okozója. Az angolok egyébként Kelet-Afrika fölött nemcsak protektorátusra gondolnak, hanem birtokaik kiterjesztésére törekednek. Legalább erre mutat az angol kormánynak a német kormányhoz intézett ajánlata, a mely Német-Kelet-Afrikáért nyugaton recompensatiót igér. Hogy ezt a németeknek eddig csak bajt és kiadást okozó területet nem pusztán stratégiai okokból óhajtja birtokába venni Anglia, hanem ott intensiv colonisatiót tervez, bizonyitják Britt-Kelet-Afrikában és Ugandában tett nagyarányu befektetései (vasutépités) s az a sok kedvezmény, a melyet az itt letelepülőknek nyujt.

Afrika jövendő sorsát s az angol imperialistikus politika fejlődését Anglia és Franciaország közt létrejött „*Marokkó-szerződés*“ érinti legközelebbről. A két nagyhatalom e szerződéssel kijelölte afrikai érdekköreit, megosztván egymás közt a földközi-tengeri uralmat. Ezen megállapodás Anglia diplomáciájának fényes győzelme a német, az orosz és a spanyol diplomácia fölött, s a francia-angol barátság, a melyet pár évvel ezelőtt a legvérmesebb optimisták is lehetetlennek tartottak volna, ugy megerősödött az általa teremtett érdekközösség folytán, hogy a jelenlegi orosz-japán háboru sem képes azt megzavarni. Ezen változásnál természetesen nemcsak Anglia imperialistikus gyarmati törekvése volt döntő, nagy szerepet játszott abban a francia belpolitika is. A most uralkodó republikánus-socialista kormánynak éltető eleme a béke, a mely a hadsereg háttérbe szoritását jelenti. Mig a nacionalisták voltak uralmon, addig Franciaország külpolitikáját az expansiv imperialismus jellemezte, a mely az angol hatalmat Sudánban, a Nilus mellékén és Ázsiában megtörni igyekezett. Ez a politika 1897-ben majdnem háborut idézett elő, de a döntő pillanatban a vezetők visszarettentek a sulyos felelősség terhétől. Méline bukása döntő befolyással volt a két nagy nemzet fejlődésére. Anglia megszabadulván hagyományos ellenségétől, nyugodtan foghatott gyarmatügyeinek rendezéséhez, Franciaország pedig belső bajainak gyógyitásához.

A Marokkó-megegyezés egy csapásra sok kényes diplomáciai kérdést eltüntet s három európai nagyhatalom imperialistikus vágyainak nyujt kielégitést, természetesen mindhárom részről meghozandó jelentős áldozatok fejében. Anglia föladja azon évszázados törekvését, hogy a Földközi-tenger bejáratánál más hatalmasság területfoglalását nem türi. Igaz ugyan, hogy Tanger továbbra is kezében marad s a tengerpart is semlegesittetik, de ezen rezervátáknak stratégiai jelentősége nincs, ha Marokkó francia uralom alá jut. Természetesen Anglia nem ingyen hozza ezt az áldozatot Franciaországnak. Utóbbi lemond Egyiptomról s igy Angliának módjában lesz a nemzetközi biráskodást és ellenőrzést megszüntetni s e tartományt alkalomadtán annektálni. Ezen concessión kivül más, főként az angol gyarmatok érdekeit sértő jogokról mond le Franciaország, igy a kanadai és uj-seelandi halászatról, s az ausztráliai Hebridákról.

Olaszország a hozzájárulásért szabadkezet nyer Tripolisban.

Bár e megegyezés mindhárom nagyhatalomra nézve jelentőségteljes, mert más hatalmaknak hajóhad-állomás létesitését a Földközi-tengeren lehetetlenné teszi s ezeket a legfontosabb afrikai piacoktól elzárja, a megegyezésből mégis legtöbb haszna lesz Angliának. Franciaország és Olaszország tényleg gyarapodik ugyan területben, de ezekért még kemény harcokat kell vivnia a benszülöttekkel, mig Anglia hadi erejének igénybevétele nélkül azonnal élvezetébe léphet a concessióknak s igy energiáját zavartalanul használhatja föl egyéb törekvéseinek megvalósitására.

Anglia külpolitikájának alapja a XX. században a kereskedelmi politika marad. Egyrészt törekedni fog az anyaország és a gyarmatok között a vámegyesülés alapján szorosabb államjogi kapcsokat létesiteni s egy hatalmas imperialistikus birodalmat létesiteni. A haza termelés védelme s a gazdasági consolidatio elég erőt fog adni arra, hogy gyarmat-politikájának függő kérdéseit megoldja, illetve kereskedelmi összeköttetéseit más termelő országok concurrentiájával szemben megőrizze, ujabb piacokat szerezzen a gazdasági imperialismus békés eszközeivel, esetleg, ha erre szükség lenne, területfoglalás vagy protektorátusszerzés által. Törekvései Angliát vad törzsekkel vagy a félbarbár Oroszországgal összeütközésbe hozhatják ugyan, mert vitális érdekeinek sérelmét nem fogja eltürni, de az angol imperialismus nagyarányu termelésre s a külkereskedelemre lévén alapitva, ezeknek pedig a béke éltető elemét képezvén, valószinüleg mindent megtesz, hogy a nagyhatalmakkal konfliktusba ne keveredjék, s igyekezni fog őket termelésével fölülmulni a nemzetközi forgalomban. Reánézve tehát a XX. század valószinüleg a béke százada lesz.

II.

A kulturcentrum második nagy gazdasági területe *Oroszország*. Imperialistikus törekvései a lehető legerősebbek s autocraticus, jobban mondva katonai és hivatalnoki dictatura alatt nyögvén, e törekvéseinek a demokratia nem képezi oly hatalmas gátját, mint más constitucionális államban. Az orosz imperialismus azonban nem a termelésen, sem a külkereskedelmen nyugszik, hanem a területfoglaláson, s igy e politika helyesebben césarismusnak nevezhető. Oroszország typikus ázsiai barbár állam, a melynek lényegét nem érinti az az európai máz, a melyet felsőbb társadalmi osztályai magukra szedtek. A terjeszkedési vágynak az iparosodás s a külkereskedelmi forgalom nem képezi okát, hanem annak csupán kisérője, a melyet mesterségesen, Potemkin falvak gyanánt varázsolt elő néhány tulambitiósus orosz államférfi. „Oroszország, — mint egy előkelő orosz ismerősöm mondotta, — semmi mást nem termel, csak hivatalnokokat és ezeknek ellátásáról csak ugy bir gondoskodni, ha birodalmának határait lehetőleg kitolja.“ Szóval az absolutistikus kormányforma fentartása és társadalmi zavarok elkerülése céljából van szüksége arra, hogy Nagy Péter végrendeletét végrehajtani törekedjék. Imperialistikus politikájának iránya kettős: egyik karját a Balkánon nyugtatja, mig a másikat Kelet-Ázsia felé nyujtja ki, következetesen törekedvén a tenger felé. Katonai és politikai jellegü imperialismusa két ellenséget ismer. Ázsiában az angolt, Európában Törökországot. Diplomáciája terjeszkedésének irányát mindig a legkisebb ellenállás irányában vezeti s az Európában szenvedett vereségért rendesen Ázsiában keres kárpótlást és vice-versa. Oroszország Európában a XVIII. század óta egy nagy szláv birodalom ideáljáért küzd, a melynek határait délen az Adria, az Égei és Feketetenger mosná. Ezen törekvés 1856-ban Anglia, Francia- és Törökország ellenállása folytán visszaszorittatott s Oroszország Szebasztopolnál európai aktivitását negyedszázadra eljátszotta. Ez időben vetették az orosz politikusok szemüket Szibériára, hogy a török tartományok helyett kárpótlást leljenek. Kereskedelmi érdekeket emlegetve, térfoglalásra buzditották a kormányt. „Ázsia az oroszoké“ ez lett a jelszó s *Murawjew* 1858-ban megköti Kinával az Amur-szerződést, a mely számára a folyó partján elterülő tartományokat biztositja. Ez a területszerzés nem csupán Kina kapuit nyitotta meg Oroszország előtt, de ázsiai hóditó politikájának is kiinduló pontját képezi. Ez érlelte meg az orosz hivatalos közleményében amaz utópistikus törekvést, a melynek *Uchtomski* herceg, a cár kedvence, ez utóbbi számára készült emlékiratában („Ázsia és Európa“) legőszintébben adott kifejezést t. i. hogy Ázsiát csakis Oroszország képes civilizálni, miután egyedül ez áll kulturtekintetben hozzá legközelebb. Kina, India, Japán, Annam és Sziám bekebelezését rövid idő kérdésének tartja, mert „Ázsiában nincs előttünk korlát, de nem is lehet“.

A kina-japáni háboru, de még inkább a boxerlázadást követő diplomáciai sikerei, Oroszországot merész föllépésre ösztönözték. Nemcsak Mandzsuriát foglalta el, azt katonailag kolonizálván (mandzsuriai vasut, Mukden, Karbin erősitése), hanem a guruló rubel segitségével Kinától és Kóreától folyton ujabb concessiókat szerzett, nem kis bosszuságára a Kelet-Ázsiában kereskedelmileg érdekelt nagyhatalmaknak. Port-Arthur, Dalni, Mazampo kikötők egymásután birtokába kerültek és a kóreai szabad kikötők elzárását is biztosan keresztülvitte volna, ha Amerika erélyes föllépése a mandzsuriai külön megállapodásban (Kinával kötötte a mult év végén) számitását keresztül nem huzza. A boxerlázadás alkalmával tanusitott kétszinü viselkedése az érdekelt nagyhatalmakban oly ellenszevet keltett s oly tisztán leleplezte ázsiai törekvéseit, hogy a teljes szakitás, illetve a leszámolás órájának Oroszország és Anglia között Kina miatt előbb-utóbb el kellett következnie, aminthogy itt is van a japán-orosz háboru képében. A háboru esélyei kiszámithatatlanok ugyan, de előrelátható, hogy az érdekelt felek Oroszország terjeszkedésének a legfényesebb győzelem esetén is határt fognak szabni, ugy, hogy e hadjárat csak fölösleges érvágást jelent Oroszországra nézve, a mely kétségtelen visszahatással lesz balkáni politikájára s európai helyzetére is.

A terjeszkedéstől elválaszthatatlan militarismus költségeinek előteremtése céljából az adóalapot s a megszerzett tartományok gazdasági erejét lehetőleg kizsákmányolni, e két gondolat sarkalta Oroszország államférfiait nagyarányu ipari és kereskedelmi politikára. A tisztán katonai foglalások ily mesterkélt módon kapcsolódtak össze gazdasági érdekekkel s váltak imperialistikus politikává. Oroszország gazdasági politikáját nagyeszü emberek concipiálták meg s az sokkal rendszeresebb és nagyobbarányu, mint a többi gazdasági területeknek a tényleges viszonyok által korlátolt s igy igen gyakran inkonzekvens gazdasági politikája. Igaz ugyan, hogy a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége miatt az eredmény egyelőre nem megfelelő, de ily nagyarányu koncepciót nem egy-két év adataiból kell megitélni. A XX. század folyamán megérezik még Európa népei Oroszország gazdasági szervezkedésének nyomását s jaj lesz nekik, ha arra kellőleg elő nem készülnek.

Oroszország imperialistikus gazdasági politikája hármasirányu: 1. pénzügyeit rendezni, 2. a kapitalistikus termelést előmozditani, iparositani, 3. nagyarányu exportpolitikát üzni törekszik. Oroszország gazdasági actiója Európát a lehető legközelebbről érdekli. Az orosz valutát a continens pénzemberei rendezték, ezek kölcsönözték az iparositáshoz szükséges államsegély millióit is. Az iparosodással kezdődnek Oroszország prohibitiv védvámos politikája és vámháborui. Az exportpolitika a szibériai vasuthálózat kiépitését vonta maga után, a melynek segitségével Szibéria mezőgazdasági termékei az európai piacokon ártényezők lettek.

Bármily nagyarányu legyen és a jövőre nézve bármily veszedelmet rejtsen is Európa számára Oroszország gazdasági imperialismusa, ez ma még a cár birodalmának csak veszteséget okoz, s miután a jövő érdekében tett befektetések nincsenek arányban jelen helyzetével, a szerencsétlen állam feltartóztatlanul rohan egy általános gazdasági és társadalmi krizis felé. Oroszország pénzügyeit sem az aranyvaluta, sem a külföldi nagy kölcsönök, sem az iparpolitika nem tudták megszilárditani. Sőt épp az utóbbi, a melytől Witte az állami jövedelmek tetemes gyarapodását remélte (minthogy a szegény parasztoktól többet elvenni nem lehet), vált az állami pénzügyek megrontójává. A sok vasutépités, nagyarányu iparpártolás, főként pedig a két évvel ezelőtt beköszöntő ipari krizis a birodalmi bank aranykészletét tetemesen megapasztotta, ugy, hogy ha Oroszország külföldi kölcsönökkel nem fizetné adósságainak kamatait, már rég fizetésképtelen volna.[1]

A tüzzel-vassal való iparositás szintén nem termett hasznos gyümölcsöket. A vámháboruk és a magas védvám teremtett ugyan néhány iparágat (textil, papir, agyagipar stb.) s ezekben a termelést megtizenkétszerezte (1877-ben az összes termelés 1,700.000 tonnát tett, 1898-ban 24 millió tonnát[2]), de az orosz ipar tulajdonképen csak önámitás, miután idegenek a vállalkozók s nagyrészt a munkások is. (Tiz év alatt 200.000 német iparos vándorolt be.) Az orosz állam idegen pénzen alapitott ipari vállalatokat támogatott kölcsönvett milliókkal s igy dividendákban duplán fizette vissza az államkölcsönt az idegen tőkéseknek. Az iparosodás költségeit az orosz mezőgazdaság viselte. Witte ugyan meg volt győződve arról, hogy az iparositással a földmüvelők során segit, mert az adóterhet később egészen az ipar fogja viselni, továbbá, mert az iparosodás folytán a gazda nemcsak szükségleteit szerezheti be olcsóbban, de termelvényeit is jobb áron értékesitheti, azonban az iparosodás hasznát csak az idegen tőkepénzesek látták, mig maga a parasztság a sulyos állami adótól megnyomoritva, évről-évre éhinségben szenved. Mint Parvus kimutatja[1] az orosz gabonatermelés bruttómennyisége a negyvenes évektől 1894-ig évi 250 millió tschetwertről[3] 315 millió tschetwertre, (tehát mintegy negyedrészszel) emelkedett, a lakosság pedig éppen megkétszereződött. Tehát a termelés növekedése nem tartott lépést a népesség szaporodásával. Dacára ennek a gabonakivitel évről-évre emelkedett (1870—74. évi átlag 191.4 millió púd[4], 1890—94. évi 408.7 millió púd), ugy, hogy most már egy lakosra átlag 14.6 púd gabonafogyasztás esik évenként, kevesebb, mint a hivatalosan megállapitott szükséglet-minimum és 23.9 kilogrammal kevesebb, mint az átlagos német

[1] Erre vonatkozólag lásd Parvus cikkét: „Die gegenwärtige Finanzlage Russlands", „Neue Zeit" XIX. évfolyam, I. kötet, 553. lap.
[2] „Das landwirtschaftliche Elend Russlands", „Neue Zeit" 1900, 4. sz.
[3] Egy tschetwert = 209.907 liter.
[4] Egy pud = 16.379 kilogram.

gabonafogyasztás. „Oroszország krónikus gabonahiányban szenved. Parasztosztályának insége képezi egyedüli alapját a gabonakivitelnek.“

Ehhez járul még az adóbeszedésnek sajátos módja (az adóért az egész község kollektive felelős), a mely a mezőgazdaságnak a forszirozott export folytán előállott krizisét betetőzi.

Természetesen, ha a nemzeti termelés alapját képező gazdasági ágat válság sorvasztja, ennek át kell csapnia a termelés más ágaira is. A belföldi mezőgazdaság az ipari termelésnek az egész világon legbiztosabb, Oroszországban pedig kizárólagos fogyasztója. Az éhinség képében jelentkező agrárkrizis épp akkor vált érezhetővé az ipari termelésben, a midőn a gombamódra szaporodó vállalatok a fogyasztásnak enorm gyarapodását tették kivánatossá. Hamarosan beköszöntött a tulprodukció, az ipari krizis, a melynek pánikszerü terjedését csak az orosz birodalmi bank közbelépése akadályozta meg. A következmény természetesen az volt, hogy a bank aranykészlete egy év alatt kerek 100 millió rubellel lett kevesebb, mig váltótartaléka a krizis néhány esztendeje alatt 145 millióról 270 millió rubelra gyarapodott.[1] E közbelépés dacára a részvények árfolyama szédítően bukott. (Az összes ipari részvények értéke 1899-ben 1316 millió frank volt, 1901-ben már csak 536 millió, tehát az értékcsökkenés 59 százalék.)

Az ipari krizis természetesen visszahatással volt a kereskedelmi politikára is. Egyrészt a már eddig is eléggé védvámos irányt erősitette (nyomát magán viseli az uj orosz vámtarifa), másrészt Oroszországot exportpolitikájának intenzivebb koloniális politikával való kiegészitésére utalta. Oroszország merkantilista kiviteli politikája eleinte tisztán agrárproductumokra szoritkozott. Nagyszerü szervezet gondoskodott arról, hogy a mi csak fölösleges mezőgazdasági termék található a fehér cár birodalmában, az mind kivitelre kerüljön, miután az erőszakos iparositás költségeit csakis a földbirtok, mint egyedüli tőkeképzőerő tudta előteremteni. A mint azonban az iparpolitika csődöt mondott, illetve sikerei a tultermelés által előidézett krizishez vezettek, többé már nem az ipari termelés fokozása, hanem a termékek elhelyezéséről való gondoskodás lett a legsürgősebb föladat. Miután pedig sem az anyaország fogyasztóképességét emelni, sem Nyugateurópában kiviteli piacokat találni nem volt lehetséges, Oroszország számára nem maradt más hátra, mint ázsiai összeköttetéseit gyarapitani. Az eddig tisztán katonai és politikai terjeszkedést a kereskedelmi térfoglalás váltotta föl, Oroszország és Szibéria között az elválasztó vámvonal ledöntetett; ezt követte a szibériai vasut mellékvonalainak a kaukázusi, transzkaspi vasutnak teljes kiépitése. Azután állami támogatással kereskedelmi társulatot szervezett Witte, a melynek feladata Ázsia legjobb fogyasztóterületeivel forgalmi összeköttetéseket létesiteni. Az orosz

[1] J. Karski: Die Krise in Russland. „Neue Zeit“ 1902, 21. szám.

kereskedelmi társaság a kormánytól évi 200.000 rubel subventiót s a szuezi csatorna illetékeinek visszatérítését kapja, a miert Odessza és a Perzsa-öböl között rendes hajójáratot, Buschirban és Bassorahban pedig orosz iparcikkekből mintaraktárt tart fön. De nemcsak indirekt szervezi Oroszország külkereskedelmét, hanem diplomáciája közvetlen tevékenységet is fejt ki e téren. Alexandriában és Dél-Kinában orosz kereskedelmi kamarákat állit föl a kormány, az afgán határon Angliától bebocsátást kér utazói számára, s midőn ez visszautasitja, egészségügyi zárt rendel a határra az indiai áruk ellen. Ugyanezen időben Perzsiával, Kinával (Mandzsuria) kereskedelmi szerződést köt, a mely más államok iparcikkeinek kizárására irányul. De leghatalmasabb tevékenysége mégis a szállitási politika terén észlelhető. Jólehet, tarifapolitikájára évenként 120 millió rubelt fizet rá, azt föltartóztathatatlan szivóssággal folytatja. Odessza és kereskedelmi hajózása érdekében direkt összeköttetést létesitett a nagyobb vasutvonalak és a Fekete-tenger között s a tarifákat 25—50 százalékkal mérsékelte. Sőt, hogy a kereskedelmi hajóknak visszrakományt biztositson, a tenger felől jövő áruk számára az uj orosz vámtarifában kedvezményes tételeket igér.

Bármily nagyszabásu Oroszország törekvése Szibéria fölvirágoztatását és Ázsia más országainak kereskedelmi kizsákmányolását illetőleg, s bármennyi áldozatot hozzon is ezen kereskedelmi imperialismus érdekében, egyelőre aligha fog vele több eredményt elérhetni, mint az anyaország iparositásával.[1] Külkereskedelmi politikája ugyanis abban a nagy számitási hibában szenved, hogy berendezkedésének alapjául nem a tényleges kulturcentrumot, az Atlanti-óceánt választja, hanem a Csendes-óceánt, a mely igaz ugyan, hogy az orosz és az amerikai utópista nemzetgazdák szemében a jövő „Földközi tengere", de ez a jövő egyelőre még sokkal távolabb van, hogysem arra reális gazdasági politikát lehetne épiteni. Oroszország Szibériát nagy vasutvonala által az amerikai Pacifikkal kötötte össze, pedig agrártermelésének éppen európai vasuti relációkra lett volna szüksége. Éppen ilyen irreális actió a Perzsa-öböl gazdasági kihasználására irányuló törekvés; a mintaraktárakra, hajóösszeköttetésekre áldozott összeg, haszontalanul kidobott pénz, miután az orosz kereskedő a sokkal ügyesebb s szerényebb igényü indus kereskedővel épp oly kevéssé bir versenyezni ott, mint Mandzsuriában a kinaival. Eltekintve a nyelvi, vallási és faji ellentétektől, Dél-Perzsia és India között munkamegosztás létezik, az angol-indus kereskedő iparterméket cserél agrárproductumokért s igy vele oly országban, hol a pénzgazdaság még nem igen terjedt el, szivesebben lépnek csereviszonyba, mint a készpénzt kérő oroszszal. Ezenkivül hajódíjaikat is tetemesen mérsékli a visszrakomány.

[1] Igy például, dacára több százmilliós befektetéseinek, Mandzsuriával való kereskedelmi forgalma 300.000 rubelt nem haladja meg, míg az angol, japán és amerikai exportőrök ott fényes üzleteket kötnek.

Oroszország imperialistikus politikája azonban, bár eszközei és gazdasági alapjai ma még elégtelenek, miben sem marad mögötte az angol gazdasági politikának conceptio tekintetében, sőt a tényleges viszonyokból kifolyólag magasabb célokat tűz maga elé. A míg Anglia inkább consolidatióra törekszik, Oroszország imperialismusa, hiven katonai traditióihoz, agressiv jellegü. Ezen agressivitás alatt pedig nem csupán vámháborura mindig kész tarifa-rendszerét, elzárkózását, mezőgazdasági concurrentiáját kell érteni. Agressivitása világpolitikai, a mely ha gazdasági viszonyai által indokolva és kellőleg alapozva lesz, Kina piacaiért való küzdelemben Angliának és Amerikának, India birtokáért pedig az előbbinek sok kényelmetlen órát fog okozni. De ha Oroszország iparilag megerősödik, mi is megérezzük hatását a Balkán piacain, fejlődő iparunk egyedüli terjeszkedési területén. Oroszország nem a jelen, de a jövő gazdasági hatalma, a melynek befektetései csak évtizedek multán fognak gyümölcsözni s ekkor Nyugat-Európa kamatostul fogja megfizeti azt a nyereséget, a mit az orosz állam kölcsönökből és ipari vállalatokból zsebre vágott.

III.

Amerika, precizebben meghatározva az *Egyesült-Államok* imperialistikus politikája ugy céljaira, mint lényegére nézve alaposan különbözik a fönt tárgyalt nagy gazdasági területek hasonló törekvéseitől. Mig Anglia imperialismusa gazdasági alapon nyugvó közjogi imperialismus, a melynek célja a nagy Britbirodalom kiépitése, a mig Oroszország csak katonai, hivatalnoki politikájának gazdasági alapépitményét törekszik megalkotni, addig az Egyesült-Államok imperialismusa teljesen gazdasági, helyesebben capitalistikus karakterrel bir, a melynek ugy a közjogi, mint a külhatalmi szempontok alá vannak rendelve. Akár az európai államokkal szemben kivivott külkereskedelmi helyzetét, akár az amerikai államok fölött gyakorolt protektori szerepét, vagy kelet-ázsiai törekvéseit vizsgáljuk, mindeniknél mozgató erőt képez az üzlet és a vállalkozás.

Amerika külpolitikájában kezdettől fogva a gazdasági momentunok domináltak. A nagy szabadságharc sem volt más, mint fegyverrel kivivott vámháboru, a déli államok és az északi tartományok polgárháboruja pedig az ipar és a mezőgazdaság küzdelme volt. Az imperialistikus tendentia azonban az Unió régibb történetében nem domborodik ugy ki, mint az ujabb évtizedek eseményeinél. Csak a mióta az ipari termelés lett a tőkeakkumulatio és a külkereskedelmi forgalom alaptényezője, s a mióta ennek hatása az Egyesült-Államok belpolitikai viszonyainak kialakulásában jelentős változásokat idézett elő, azóta lép előtérbe az imperialismus gondolata teljes erejével. Különösen a külkereskedelmi érintkezéseknél észlelhető Amerika capitalistikus fejlődése által előidézett ily

irányu változás, a mely bennünket annyival is inkább érdekel, mert e fejlődés költségei az európai termelés rovására esnek. Az alábbi kimutatás élénken illustrálja az európai export hanyatlását s az Unió kivitelének emelkedését az utóbbi évtizedek folyamán.

Az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege millió dollárokban.

	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel −	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel −	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel −
	1880					1890					1900				
Élelmiszer és nyersanyag	367	55	733	88	+ 366	490	62	706	82	+216	499	62	1011	70	+512
Gyartmany	300	45	102	12	−192	299	38	151	18	−148	328	38	441	30	+ 113
Összesen . .	667	100	835	100	+ 174	789	100	857	100	+ 68	827	100	1552	100	+625

A mezőgazdasági kivitelnek, a mely különösen Közép-Európa földmivelő országait sujtja, alapja az amerikai termőföld kimerithetetlen ősereje, továbbá az intensiv gazdálkodás első föltételét képező intelligens földbirtokos osztály, a mely olcsó hitel és kedvező szállitási föltételek mellett konkurrentiaképesebben termel európai kollégáinál. De bármily erős versenyt okoz is Amerika mezőgazdasága, a XX. század világpolitikájának szempontjából korántsem oly fontos, mint majdnem teljesen ujkeletü ipari fejlődése, s tőkeaccumulatiója. A mezőgazdasági termékek ugyanis a folytonos bevándorlás s a nagyarányu iparosodás folytán hovatovább a belpiacon is teljes elhelyezést nyernek, s Amerika, miként a fönti táblázat mutatja, néhány évtized mulva tökéletesen átalakul iparállammá, s e fejlődés consequentiáit a külpolitika intézőköreinek szigoruan le kell vonniok. Egyébként az ipar már is oly hatalmas az Unió területén, hogy azzal minden kormánynak, legyen az republikánus vagy democrata pártállásu, számolnia kell. Az Egyesült-Államok iparának fejlődését a következő statisztikai táblázat mutatja.[1]

Év	Az ipartelepek száma	Befektetett tőke millió dollárban	Munkások száma	A termékek értéke millió dollárban
1860	140.433	1.010	1,311.246	1.886
1870	252.148	2.118	2,053.996	4.232
1880	253.852	2.790	2,732.595	5.370
1890	355.415	6.525	4,251.613	9.372
1900	512.586	9.854	5,310.598	13.019

Ha az ipari fejlődés mélyebben fekvő okait vizsgáljuk, a biztos és nagy kiterjedésü fogyasztóterület vásárlóképességén, az olcsó nyersanyagon, a munkás magas culturniveauján s a szállitási viszonyok rendezettségén kivül utalnunk kell a nagyarányu tőkeaccu-

[1] Neue Zeit 1902. 39. sz.

mulatióra, a mely az ipar centralisatióját, trustök, cartellek alakulását vonja maga után. Természetesen a tőkeaccumulatió nem csupán az iparfejlődést mozditja elő, de utóbbi is visszahat előbbire, mint fő tőkeképző erő szolgálván a nemzeti vagyonosodást. A mióta Amerikában a nemzeti vagyon nem kizárólag a mezőgazdaságból gyarapodik, fejlődése szemmel látható. Mig 1850-ben 7.135 millió dollárra becsültetett (ebből átlag minden főre 307 dollár esett), 1900-ban, tehát nem is egész félévszázzal később a nemzeti vagyon már 94.300 millió dollár (ma a száz milliárdot bizton eléri) s átlag minden lakosra 1235 dollár esik belőle.

A mint az iparosodás oly méreteket vett, hogy már a külföldi termékekkel szemben hasonminőségü termékeket előállitani képes volt, hatása az Unió vámpolitikájában azonnal érezhetővé vált. Az Unió önállóságának első percétől fogva védvámos politikát követ, a melyet a déli államok, majd a democraták győzelmei mérsékeltek ugyan, de letörni nem voltak képesek. Oly agressiv védvámos politikát azonban, mint most, részint a reciprocitáson alapuló szerződéseiben (csupán 2O százalékos mérséklést enged) részint vámkezelési sikanériák segélyével, soha eddig nem folytattak az Egyesült-Államok. Hogy Európa termelő országaira nézve mily veszedelmes ez a merev és haszonleső vámpolitika, arról a következő fejezetben fogunk szólani. Annyi azonban kétségtelen, hogy ez a politika az amerikai mezőgazdasági és ipari termelésnek teljesen biztositotta a belpiacot s ez által lerakta az imperialistikus külkereskedelem alapját.

A védvám és kedvező előföltételek által nagyranevelt tőkéstermelésnek a kivitel emelkedésén kivül más következményei is lettek. Amerika üzletvilága fölismervén, hogy Európa a védvámos elzárkózásért hasonlóval fizethet, a biztosabb jövővel kecsegtető coloniális politika mesgyéjére lépett. Eleinte csak a Monroe-elv szűk keretében operált, igaz, hogy ezen belül oly brutálitással, a mi semmi esetre sem marad mögötte az orosznak, ma azonban gazdasági és politikai hatalmát más világrészre is kiterjeszteni iparkodik.

Az Egyesült-Államok külpolitikája az önállóság kivivása óta folyton expansiv irányu. Minthogy azonban megfelelő haderő nem állott rendelkezésére, gazdasági ereje pedig nem tette képessé nagyobb actióra, ez időtájt az Unió főképp területének kikerekitésére törekedett. Louisiánát Franciaországtól, Floridát Spanyolországtól megvásárolja; Mexikótól Texast, Kaliforniát és Uj-Mexikót foglalja el, nyugaton pedig határait egész a Csendesoceánig kitolja. Nagyobb arányu expansiv politikának az Unió belső gazdasági és politikai ziláltsága állotta utját. A polgárháboru kimenetele nemcsak az ipari fejlődés alapját vetette meg, s nemcsak az Unió consolidatiójához vezetett, hanem képessé tette azt nagyobb erőkifejtésre, expansióra is. Természetesen ez utóbbi, részint a délamerikai államokra való tekintetből, részint a tényleges erőviszonyok miatt nem volt erőszakos térfoglalás. A rendelkezésre álló ke-

reskedelempolitikai eszközöket használta ki tehetségéhez mérten. Üzleti vállalkozások, hitelezések, forgalmi összeköttetések létesitése stb. által igyekezett magának az uj világrész egész területén poziciót teremteni. A kezdet elég nehéz volt. Mert nemcsak Canada és a délamerikai államok, de maga az Unió területe is külföldi tőkepénzesek vállalataitól volt megszállva. A mint azonban a nemzeti termelés mindkét ága tőkeképző erővé vált, a helyzet gyökeresen megváltozott.

Az amerikai tőke az Unió területéről nemcsak az angol, francia és német tőkét szoritotta ki, hanem diadalmasan nyomult előre a délamerikai államok felé. Ipartelepek, bankok, nagy ültetvények, közlekedési eszközök mindinkább az Egyesült-Államok kapitalistáinak kezeibe jutnak. Mexikó már a 70-es években megérzi az Unió gazdasági befolyását. A haladás azonban váratlanul megakadt s a jelenlegi viszonyok azt látszanak bizonyitani, hogy az Unió imperiális politikája Dél-Amerika államaiban nagyobb sikereket elérni képtelen. A délibb államokban pl. az európai tőkével az amerikai ma sem tud megmérkőzni. Ez a sikertelenség nem az angol és a német (Chile) tőke szivósságának, hanem elsősorban az Unió vámpolitikájának rovására irható, a melynek prohibitiv tételei kizárják, hogy ezen apró államok vállalkozói adósságaik kamatát árucikkben fizethessék meg. Ugyancsak az elzárkózás oka annak, hogy az Unió kivitele a délamerikai államokba jelentéktelen. Mexikó szükségleteinek csupán 50 százalékát fedezi az Unió, Costa-Rica, Nicaragua, Honduras, San-Salvador stb.-nek 36—38 százalékát, Venezuellának 28 százalékát, Braziliának már csak 12 százalékát, Uruguay, Paraguay, Chile, Peru, Bolivia stb.-nek 7 százalékát. És az Unió délamerikai kivitele nemcsak csekély, de csökkenő irányzatot is mutat; 1868-ban Dél-Amerika szükségleteinek 2 százalékát fedezte; 1878-ban és 1888-ban 10; 1898-ban már csak 8 százalékát.

Miután az Egyesült-Államok imperialistikus politikájának az amerikai államok fölötti hegemonia integráns részét képezi, ennek leghatalmasabb eszközét, a vámpolitikai kedvezményezést azonban saját termelésükre való tekintetből nem használhatják, más uton igyekeznek összeköttetést létesiteni. Részint apró politikai szivességeket tesznek a dél-amerkai államoknak (pl. a venezuelai konfliktus alkalmával), részint az igen gyakran előforduló pillanatnyi pénzzavarból segitik ki azokat. Nem kis szerepet játszik továbbá a földvásárlás sem, a melyet consortiumok eszközölnek, de nehézségek fölmerülése esetén az Unió hadihajóival támogat. 1902-ben pl. egy társaság Boliviától megszerezte a körülbelül 200.00 négyszögkilométernyi nagyságu Acre tartományt, a melynek nemcsak gazdasági kiaknázhatását, de közigazgatását is kikötötte a maga számára. Az érdekeltek: Belgium, Brazilia, Chile, tiltakoztak ugyan, de az Unió pénzzel és fenyegetéssel megtörte

[1] U o.

ellenállásukat. Ez a „bérbevétel" nagyjelentőségü Amerika történetében, a Monroe elvnek, illetve az Unió erejének győzelmét, s a délamerikai köztársaságok hatalmának végét jelenti. A gyönge, folytonos belviszályokkal, pénzügyi bajokkal küzdő köztársaságok között az irányitó szerep hovatovább az Unió kezébe kerül, ha annek, mint közvetlenül, területileg érdekeltnek, az apró államocskák ügyes-bajos dolgaiba avatkozni joga lesz.

A délamerikai államok fölötti suprematiának, illetve az imperialistikus terjeszkedési politikának leghatalmasabb eszköze *a közlekedési utak kiépitése*. Az Unió e tekintetben sem marad el az angolok és oroszok mögött. A Pacific-vasuton kivül, a mely az Egyesült-Államok politikai consolidatiójának és gazdasági megerősödésének leghatalmasabb támasza volt, egy ujabb vasuthálózat megteremtése foglalkoztatja most az amerikai közvéleményt. Ez a vasut Mexikón és a középamerikai államokon keresztül Észak-Amerikát Dél-Amerikával összeköttetésbe hozni lenne hivatva. Kiépitését már 1890-ben határozta el a pánamerikai congressus, a mely *Cassatt*, a pensylvániai vasutak igazgatójának elnöklése alatt a szükséges előmunkálatok foganatositására egy bizottságot küldött ki. Körülbelül 10.000 kilométer területet vettek föl s csupán e fölvétel költségei 300.000 dollárra rugtak, a melyből 250.000-et az Unió fedezett. A *San-Cristobal*-ból kiinduló és *Cuzco*-ban végződő vasut épitési költségeit körülbelül 174 millió dollárra becsülték, bár technikai nehézségek nem merülnek föl, legföljebb a Cordillerákon való átvezetésnél. Sokkal több gondot okoz a vasut rentabilitása. Személyforgalomban nem lenne ugyan hiány, azonban az áruforgalom csak helyi relációkra volna utalva, mert a vasut által átszelt tartományok csekély értékkel biró s igy hosszu szállitásra nem alkalmas terményekkel (bőrök, sörte, dohány, gummi stb.) rendelkeznek. A helyi forgalom pedig a még nem iparosodott államokban igen csekély s azt is a tengerparttól kiépitett szárnyvasutak bonyolitják le. Arra tehát semmi kilátás sincsen, hogy a vasut kiépitése nyereséget hozzon, sőt jó ideig a belé fektetett tőke kamatait sem biztositja. Kétségtelen azonban, hogy kiépitése az Unió kereskedelmi befolyását igen emelné a vasut által érintett országokban. Éppen ezért nem valószerütlen, hogy az Unió tőkései, különösen ha részükre az érdekelt államok a tőkebefektetés kamatait biztositják, ki fogják épittetni, hogy ez által ismét egy lépéssel közeledjenek a délamerikai államok gazdasági kiaknázhatása felé.[1]

Ha a panamerikai vasut, dacára a megkezdett előmunkálatoknak, a jövő reménye, az Unió imperialis törekvéseire nézve leg-

[1] E dolgozat nyomtatása közben látott napvilágot *Pepper*-nek, az U. S. and panamerican railroad commissionerjének jelentése, a mely részletesen tudósit a délamerikai csatlakozó vasutak kiépitéséről. A 10471 angol mértföldnyi pályából eddig már körülbelül 6702 mértföld ki van épitve. A legnagyobb technikai nehézségeket okozó rész azonban még hátra van.

[illegible]

[illegible] A Panama-csatorna [illegible] amerikai hajókra nézve legalább is [illegible]. Hogy Amerika e fontos forgalmi [illegible] nem gondolt, annak oka nem annyira [illegible] a politikai viszonyokban keresendő [illegible] az Egyesült-Államok kölcsönös féltékeny-[illegible] a kérdés megoldásának. A 56 kilométeres Panama-csatorna átvágását 1881-ben kezdette a Lesseps Ferdinánd által alapított társaság. A vállalat, mint tudjuk, hiányos vezetése s [illegible] gazdálkodás folytán egy nagy botrányban végződött, a mely a Panama nevet [illegible] tette. Az 1894-ben alakult uj társaság a csatorna építését tovább folytatta (ma már körülbelül 20 kilométer kész belőle), az Unió kormánya azonban az európaiak által létesitett kulturmütől érdekeit féltvén, komoly lépéseket tett a konkurrens Nicaragua-csatorna kiépitésére. A Panama-csatornát [illegible] társaság [illegible] e sakkhuzás horderejét, 40 millió dollárért összes aktiváit s passziváit az Egyesült-Államokra ruházta. Utóbbinak még egy akadályt kellett az utból elháritania: az 1850-ben Angliával kötött ugynevezett *Clayton-Bulwer* egyezményt, a mely a két állam kölcsönös ellenőrzési jogát biztositja a

létesitendő csatorna fölött. 1900 február 5-én megkötött *Hay-Pauncefote*-egyezményben Anglia lemond ellenőrzési jogáról, az Unió pedig biztositja a csatorna semlegességét, elfogadván a Szuez-csatorna tárgyában létrejött konstantinápolyi conventio (1888) pontozatait. A mi nehézség még ezután fölmerült (Kolumbiával való tárgyalás), azt az élelmes yankee Közép-Amerikában nem éppen szokatlan uton oldotta meg, forradalommal csinált magának egy uj köztársaságot: Panamát, a mely jó szóért s tiz millió dollárért lemondott a csatornaépitéshez szükséges földterületről. Dél-Amerikában az Unió kiméletlen föllépése rossz vért szült ugyan s mint minden ilyen alkalommal, megindultak a tárgyalások egy délamerikai véd- és dacszövetség létrehozása iránt, de a dolognak komolyabb következményei aligha lesznek. Az Unió ismeretes energiájával tovább folytatja a csatornaépitést s néhány esztendő alatt nyitva lesz számára az ut, vezető politikusai által a XX. század imperialistikus törekvéseinek igéretföldje gyanánt tekintett: szélső Kelet felé.

Az Egyesült-Államok terjeszkedésének különben nem uj utiránya Ázsia. Az Unió a *Sandwich*-szigeteken már a mult évszáz ötvenes éveiben kezdi érvényesiteni befolyását s néhány évtized alatt gazdaságilag, 1898-ban pedig államjogilag is magához kapcsolja. Ugyanez évben vivott spanyol háboru kezére juttatta *Cubát, Porto-Ricot*, a *Filippinákat* (Manilla bevehetetlen erősséggel), a kis *Guan*-szigetet, hol szénállomást rendezett be, végül a *Szamoa*-szigetek egy részét. E foglalások nemcsak a Kinába és Japánba vezető utat biztositják, de háboru esetén fontos bázisául szolgálnak az Unió flottájának bármely Ázsiában érdekelt hatalom ellenében. Nem csoda tehát, hogy az Egyesült-Államok e szigeteket megerősitik, Manillában pedig hatalmas hadikikötőt épitenek. Politikájuk azonos az angol világpolitikával: biztositani akarják a legfontosabb piacokhoz vezető utat s egyben oly katonai állomásokat létesitenek, a melyek lehetővé teszik a viszály helyén való gyors megjelenést, a stratégiai sikerek előföltételét. A kinai zavargások alatt az Unió előnyös helyzetét ugy a menyei birodalom, mint az érdekelt nagyhatalmak rovására eléggé ki is használta s azóta is erre alapitja imperialistikus törekvéseit.

Amerika nagyon jól ismervén Kina zilált belviszonyait, már most megtesz mindent, hogy az érdekkör kijelölésnél, vagy az esetleges osztozkodásnál rövidet ne szenvedjen. Ambitiosusabb államférfiai nyiltan hirdetik, hogy az Egyesült-Államoknak Ázsiában nemcsak pénzügyi és kereskedelmi érdekeik vannak, de a politikai suprematia is őket illeti meg. Ez pedig előbb-utóbb konfliktust idéz elő Angliával, Oroszországgal, Japánnal s talán Német- és Franciaországgal is, a melyeknek Kinában vitális érdekeik vannak. Az Unió tudja ezt jól, s dacára a jelenlegi angol-japán-amerikai barátságnak, flottáját szaporitja, katonai hatalmát erősiti. Positiója a Csendes-oceánon, már most is sokkal jobb,

mint Angliáé. Hogy egyelőre a statusquo fentartása mellett van, annak oka abban keresendő, hogy egyrészt tőkéinek békés elhelyezését, kivitelének gyarapitását óhajtja s jól tudja azt, hogy a kinai conservativ természete a békés közeledőnek legtöbb előnyt biztosit, másrészt pedig még nem tartja eléggé érettnek Kinát a fölosztásra, s igy érdeke az, hogy e véleményét minden más hatalom oszsza. Ezen kétszinüen békés politikájának, továbbá nagy tőke-erejének köszönheti, hogy mig a többi exportállam Ázsiában alig tud kivitelt teremteni (Anglia kivitele constant), addig az Egyesült-Államok, mint az alábbi táblázat[1] mutatja, a szélső Keleten évről-évre növekvő eredményt érnek el.

Kivitel Ázsiába:

	1891	1898	1900	
Egész Ázsiába . .	25·6	25·6	64 9	millió dollár
Ebből				
Japánba	4·8	7·7	29 1	„ „
Kinába.	8·7	6·9	15·3	„ „
Honkongba. . . .	4·8	4·7	8·5	„ „
Kelet-Indiába . .	6·7	5·0	6·6	„ „

Bevitel Ázsiából:

Egész Ázsiából. .	73·8	89·6	139·8	millió dollár
Japánból.	19·3	25·5	32·7	„ „
Kinából	19·3	22 0	26·9	„ „
Honkongból . . .	0·6	1·4	1·3	„ „
Kelet-Indiából . .	30·1	35 3	73·2	„ „

A gazdasági mérleg ugyan nem activ, de ennek az az oka, hogy a behozott áruk nagy része az Egyesült-Államokban egyáltalán nem termelt gyarmatáru és nyersanyag, másrészt pedig, hogy a bevitelnek a kölcsönadott amerikai tőkék kamatai jelentős hányadát képezik.

Az Unió tehát a legjobb reménységgel tekint a jövőbe, imperialistikus ázsiai politikájának ugy közgazdasági, mint katonai alapját lerakta s a Panama-csatorna kiépitése folytán sokkal számottevőbb tényezője lesz a XX. században az ázsiai világpolitikának, mint, Japánt leszámitva, bármely más nagyhatalom.

Amerika azonban nemcsak Ázsiát tekinti jövő imperialistikus politikája szinteréül: Afrika latens gazdasági erejéből is igyekszik részt biztositani magának. Egyelőre azonban itt, a többi érdekelt nagyhatalmakra való tekintetből csak a kubai rendszert követi s csupán Libéria néger köztársaság partvidékén óhajt magának szénállomást berendezni (Monrovia). Egyelőre ezen állomás csak kereskedelmi jelentőségü lenne, de miután Libéria eredetileg amerikai telepités (Hopkins baltimorei quäker alapitotta 1796-ban), s az Unióból évről-évre több néger vándorol ide, valószinü, hogy az Egyesült-Államok előbb-utóbb megszállják az angoloktól, franciáktól és németektől egyaránt fenyegetett területet, hogy ez által jogot szerezzenek az afrikai ügyekbe avatkozni.

[1] „Neue Zeit" 1902. 14. sz.

Amerika imperialistikus világpolitikájának alapját a XX. században is a kereskedelmi és iparpolitika fogja képezni s kiméletlenség dolgában az Unió gazdasági alapokon nyugvó imperialismusa miben sem fog mögötte maradni Oroszország cezarizmusának. Utóbbinál a kiinduló pont és a mozgató erő a militarismus, a mely actióba hozva, a kereskedelmi politika lenditő sziján gazdasági iperialismussá alakul át. Amerikában a tőke a mozgató erő. Uj vállalatok, gyümölcsöző üzletek köthetése; kiméletlen ipari concentratio, védvám és börzepolitika által teszi szükké a democratikus államnak saját területét, arra kényszeritvén, hogy cselekvési rádiuszát a Monroe-elv körén tul Ázsiára és Afrikára is kiterjeszsze. A nyereségvágy keresztültör a demokraticus elven s nemcsak véres háboruba sodorja az Uniót, de állandó flottatartásra készteti, a mit a szárazföldi hadsereg létszámának emelése előbb-utóbb követni fog.

Meghozza-e a XX. évszáz az amerikai imperialismus sikerét? Elsővé teszi-e a nemzetek versenyében? E kérdésre teljes bizonyossággal felelni nem lehet. De ha csak a fejlődés irányát óhajtjuk megjelölni, az Egyesült-Államok iperialismusának hármas motivumát mérlegelve, a valóságot megközelithetjük. Amerika gazdasági és politikai fejlődése azt a phasist, hogy a continens összes államai egy nagy államszövetségbe, vagy legalább vámunióba olvadjanak össze, a XX. évszázban aligha fogja elérni. Az angol Canada, a melyet ma ezer gazdasági érdek választ el az Uniótól, talán még hamarabb lép utóbbival frigyre, mint a délamerikai államok, a melyeknél a sokszor guny tárgyává tett faji összetartozandóság, legalább is oly sulylyal esik a mérleg serpenyőjébe, mint a gazdasági érdekek collisiója. De ha e miatt a pessimistikus bölcsészeti irány azon jóslata, hogy az amerikai kulturerő az európait épp ugy el fogja pusztitani, mint a keresztény germán müveltség a római kulturát, a XX. században nem is fog teljesedni, az kétségtelen, hogy Ázsiában, a különböző fajok kulturájának ütközőpontján Amerika imperialismusa, az Óvilág nagyhatalmainak hason törekvéseivel sikeresen fog megküzdeni. Valószinü azonban, hogy a mongol faj ujjászületése s az európai államok féltékenysége az Egyesült-Államok imperialismusát kiindulási pontjára vezeti vissza s csupán kereskedelmi előnyöket s nem egyszersmind területszerzést enged számára. Az amerikai imperialismus harmadik irányának: a védvámos s az európai államokkal szemben agressiv kereskedelmi politikának végleges sikere tul fekszik az Unió gazdasági hatalmán. Középeurópa termelő országainak öntudatos védekezése és gazdasági szervezkedése forditott arányban van az Egyesült-Államok kereskedelmi politikájának érvényesülésével s igy, a mint a következő fejezetben látni fogjuk, Európa államainak vámpolitikai széttagoltsága, elzárkózása és kölcsönös féltékenykedése képezendi az amerikai gazdasági imperialismus sikerének szükséges előföltételét a XX. század folyamán is.

mint Angliáé. Hogy egyelőre a statusquo fentartása mellett van, annak oka abban keresendő, hogy egyrészt tőkéinek békés elhelyezését, kivitelének gyarapitását óhajtja s jól tudja azt, hogy a kinai conservativ természete a békés közeledőnek legtöbb előnyt biztosit, másrészt pedig még nem tartja eléggé érettnek Kinát a fölosztásra, s igy érdeke az, hogy e véleményét minden más hatalom oszsza. Ezen kétszinüen békés politikájának, továbbá nagy tőke-erejének köszönheti, hogy mig a többi exportállam Ázsiában alig tud kivitelt teremteni (Anglia kivitele constant), addig az Egyesült-Államok, mint az alábbi táblázat[1] mutatja, a szélső Keleten évről-évre növekvő eredményt érnek el.

Kivitel Ázsiába:

	1891	1898	1900	
Egész Ázsiába . .	25·6	25·6	64 9	millió dollár
Ebből				
Japánba	4·8	7·7	29 1	„ „
Kinába.	8·7	6·9	15·3	„ „
Honkongba. . . .	4·8	4·7	8·5	„ „
Kelet-Indiába . .	6·7	5·0	6·6	„ „

Bevitel Ázsiából:

Egész Ázsiából. .	73·8	89·6	139·8	millió dollár
Japánból	19·3	25·5	32·7	„ „
Kinából	19·3	22 0	26·9	„ „
Honkongból . . .	0·6	1·4	1·3	„ „
Kelet-Indiából . .	30·1	35 3	73·2	„ „

A gazdasági mérleg ugyan nem activ, de ennek az az oka, hogy a behozott áruk nagy része az Egyesült-Államokban egyáltalán nem termelt gyarmatáru és nyersanyag, másrészt pedig, hogy a bevitelnek a kölcsönadott amerikai tőkék kamatai jelentős hányadát képezik.

Az Unió tehát a legjobb reménységgel tekint a jövőbe, imperialistikus ázsiai politikájának ugy közgazdasági, mint katonai alapját lerakta s a Panama-csatorna kiépitése folytán sokkal számottevőbb tényezője lesz a XX. században az ázsiai világpolitikának, mint, Japánt leszámitva, bármely más nagyhatalom.

Amerika azonban nemcsak Ázsiát tekinti jövő imperialistikus politikája szinterének: Afrika latens gazdasági erejéből is igyekszik részt biztositani magának. Egyelőre azonban itt, a többi érdekelt nagyhatalmakra való tekintetből csak a kubai rendszert követi s csupán Libéria néger köztársaság partvidékén óhajt magának szénállomást berendezni (Monrovia). Egyelőre ezen állomás csak kereskedelmi jelentőségü lenne, de miután Libéria eredetileg amerikai telepités (Hopkins baltimorei quäker alapitotta 1796-ban), s az Unióból évről-évre több néger vándorol ide, valószinü, hogy az Egyesült-Államok előbb-utóbb megszállják az angoloktól, franciáktól és németektől egyaránt fenyegetett területet, hogy ez által jogot szerezzenek az afrikai ügyekbe avatkozni.

[1] „Neue Zeit“ 1902. 14. sz.

Amerika imperialistikus világpolitikájának alapját a XX. században is a kereskedelmi és iparpolitika fogja képezni s kiméletlenség dolgában az Unió gazdasági alapokon nyugvó imperialismusa miben· sem fog mögötte maradni Oroszország cezarizmusának. Utóbbinál a kiinduló pont és a mozgató erő a militarismus, a mely actióba hozva, a kereskedelmi politika lenditő sziján gazdasági iperialismussá alakul át. Amerikában a tőke a mozgató erő. Uj vállalatok, gyümölcsöző üzletek köthetése; kiméletlen ipari concentratio, védvám és börzepolitika által teszi szükké a democratikus államnak saját területét, arra kényszeritvén, hogy cselekvési rádiuszát a Monroe-elv körén tul Ázsiára és Afrikára is kiterjeszsze. A nyereségvágy keresztültör a demokraticus elven s nemcsak véres háboruba sodorja az Uniót, de állandó flottatartásra készteti, a mit a szárazföldi hadsereg létszámának emelése előbb-utóbb követni fog.

Meghozza-e a XX. évszáz az amerikai imperialismus sikerét? Elsővé teszi-e a nemzetek versenyében? E kérdésre teljes bizonyossággal felelni nem lehet. De ha csak a fejlődés irányát óhajtjuk megjelölni, az Egyesült-Államok iperialismusának hármas motivumát mérlegelve, a valóságot megközelithetjük. Amerika gazdasági és politikai fejlődése azt a phasist, hogy a continens összes államai egy nagy államszövetségbe, vagy legalább vámunióba olvadjanak össze, a XX. évszázban aligha fogja elérni. Az angol Canada, a melyet ma ezer gazdasági érdek választ el az Uniótól, talán még hamarabb lép utóbbival frigyre, mint a délamerikai államok, a melyeknél a sokszor guny tárgyává tett faji összetartozandóság, legalább is oly sulylyal esik a mérleg serpenyőjébe, mint a gazdasági érdekek collisiója. De ha e miatt a pessimistikus bölcsészeti irány azon jóslata, hogy az amerikai kulturerő az európait épp ugy el fogja pusztitani, mint a keresztény germán müveltség a római kulturát, a XX. században nem is fog teljesedni, az kétségtelen, hogy Ázsiában, a különböző fajok kulturájának ütközőpontján Amerika imperialismusa, az Óvilág nagyhatalmainak hason törekvéseivel sikeresen fog megküzdeni. Valószinü azonban, hogy a mongol faj ujjászületése s az európai államok féltékenysége az Egyesült-Államok imperialismusát kiindulási pontjára vezeti vissza s csupán kereskedelmi előnyöket s nem egyszersmind területszerzést enged számára. Az amerikai imperialismus harmadik irányának: a védvámos s az európai államokkal szemben agressiv kereskedelmi politikának végleges sikere tul fekszik az Unió gazdasági hatalmán. Középeurópa termelő országainak öntudatos védekezése és gazdasági szervezkedése forditott arányban van az Egyesült-Államok kereskedelmi politikájának érvényesülésével s igy, a mint a következő fejezetben látni fogjuk, Európa államainak vámpolitikai szétagoltsága, elzárkózása és kölcsönös féltékenykedése képezendi az amerikai gazdasági imperialismus sikerének szükséges előföltételét a XX. század folyamán is.

5. §. A közép-európai államok gazdasági cooperatiója.

Az első három fejezet megismertetett bennünket Európa latens gazdasági erejével és kereskedelmi, helyesebben vámpolitikájának eddigi irányaival. Láttuk, hogy a modern kapitalista termelés minden előföltételének (szén, vas, népsürüség stb.) birtokában fejlődése mint tér mindinkább ipari irányba, hogyan gyarapodik évről-évre. Ezen haladással azonban koránt sem áll arányban a középeurópai államok kereskedelmi politikájának világpolitikává való átidomulása, gazdasagi imperialismusa. A 3-ik fejezet végén röviden utaltunk a középeurópai gazdasági patrikularismusra, a mely a nagyobb arányu exportpolitika és világpolitika kialakulásának legfőbb akadálya. Jelen fejezet közelebb lép e kérdéshez azt kutatván, hogy a negyedik gazdasági terület vámsorompók által szétválasztott államai, mint individuális tényezők a nagy gazdasági területek imperialismusával szemben megtarthatják-e nagyhatalmi állásukat, vagy sem?

Előbbi fejezet azt volt hivatva bizonyitani, hogy a XX. században a világpolitika nagy kérdéseit az egyes országok kanapépörei és az egyes dinastiák családi érdekei helyett a nemzeti vagyonosodást előmozditó export- és imperialistikus gazdasági mozgalmak fogják alkotni. Anglia, Amerika és Oroszországnak a nemzeti termelésen s a kivitelen alapuló imperialismusa mellett a középeurópai statusquo harmadrangu szerepet fog játszani.[1] Az európai államokra nézve elsőrendü feladat, hogy ezen békés eszközökkel vivott háboruban megtartsák nagyhatalmi állásukat, hogy termelésük, exportjuk képes legyen helyét megállani a nagy gazdasági területek imperialistikus politikájával szemben is. Ez a törekvés, mint az európai államok gazdasági és társadalmi fejlődésének egyedüli biztositéka, elsőrendü közérdek. Mert a középeurópai államok népsürüsége a telitettséghez közel jár s ez a körülmény a termelés kiterjesztését sürgeti, a nagy gazdasági területek előrelátható vámpolitikai elzárkózása és ennek folytán egyre növekvő konkurrenciája pedig az értékesitést megnehezitvén, károsan hat vissza a termelésre. Ez utóbbi stagnatiojával, illetve visszafejlődésével kapcsolatos társadalmi bajok távoltartásának első föltétele, hogy a középeurópai államok magas politikájukat gazdasági tartalommal töltsék meg, simpathia és antipathia, faji torzsalkodás és udvari cselszövésektől ment, reális alapra helyezzék. A gazdasági imperialismus mindhárom irányában (gyarmat-szerzés, kereskedelmi hegemónia és külkeskedelmi politikában) igyekezzenek épp oly nagy conceptiót és agilitást elérni, mint a nagy gazdasági területek. Hogy Középeurópa egyes államai mit tettek eddig

[1] A két nagy imperium: Anglia és Amerika a középeurópai államokra nézve jóformán hozzáférhetetlen.

s mit tesznek ezután e változás érdekében, attól függ a középeurópai államok gazdasági és politikai sulya a XX. század folyamán.

A középeurópai államok gazdasági külpolitikáját vizsgálván, mindenek előtt konstatáljuk, hogy annak oroszlánrészét a kereskedelmi politika képezi. Gyarmattal ugyan, Svájcot leszámitva, mindenik állam rendelkezik, a gyarmatositás azonban akár gazdasági, akár magas politikai szempontból mérlegeljük, korántsem egyjelentőségü a nagy gazdasági területek gyarmatpolitikájával. Katonai és gazdasági erejüknek leginkább megfelelő terület-foglalás az „európai egyensuly“ megzavarása nélkül teljesen kizárt lévén, (ha e korlát nem lenne is, egy győzelmes háboru minden előnye sem kárpótolhatná a hóditót a háboru okozta gazdasági pusztulásért), a középeurópai államok imperiális politikája kénytelen távol fekvő gyarmatokban keresni érvényesülést, a mi tekintettel arra, hogy haderejük főként szárazföldi, s igy a kolonialis politikának biztos támasztékot nem nyujthat, területfoglalásuk értékét is problematikussá teszi. Az is nagy nehézséget okoz, hogy a régi gyarmatositó államok már minden gazdaságilag előnyös területet megszállottak s igy az ujabb foglalók részére nem maradt könnyen kiaknázható terület.

A gyarmatositó középeurópai államok között legszerencsésebb helyzetben Franciaország van, a melynek virágzási korából maradtak jövedelmező gyarmatai: Afrikában Algir, Tunis, Szenegál, Szudán, Szomáli, Dahomey stb., Ázsiában: Előindia, Indokina, továbbá a különböző világrészekben fekvő szigetek, összesen 6,087.203 □klm. terület 46,630.995 lakossal. E gyarmatok egyben rentabilisek is, a mennyiben többnyire régi kulturterületek s igy a belőlük származó hasznot a befektetett tőke amortisationális kamatai nem emésztik föl. Sokkal kevésbbé szerencsés Németország és Olaszország afrikai gyarmataival. Kiaknázásuk rengeteg költségbe (vasut-épités, telepités, igazgatás stb.) kerül.[1] s éghajlati viszonyaiknál, s talajuknál fogva alig remélhető, hogy egy évszázadon belül kifizessék magukat. Ehhez járulnak még a benszülöttekkel vivott harcok, melyek ha nem is végződnek oly

[1] Az afrikai gyarmatok a Németbirodalomnak husz év alatt (1884-ben szerezték meg) körülbelül 330 millió márka kiadást okoztak, nem számitva a flottaszaporitás költségeit. 1892 óta (azelőtt magántársaság kezében volt) adó- és vámjövedékből 68,190 000 márka jött csupán be, az összkiadásnak alig $^1/_8$-a, ellenben a birodalom gyarmati költségvetése 5,467.000 márkáról (1892) 42,878.000 márkára (1904) emelkedett. A tetemes kiadásokért a kereskedelmi forgalom sem nyujt kárpótlást, mert bár Németország forgalma gyarmataival 10,331.000 márkáról (1892) 32,021.000 márkára (1903) tehát háromszorosára szaporodott, de ez szoros összefüggésben van a német gyarmatosok és tisztviselők szükségleteinek s a koloniális kiadásoknak emelkedésével. A gyarmatok ezenkivül sem szénállomás, sem hadikikötő gyanánt nem nyujtanak biztos támpontot a német flotta operatiójának, épp igy nem teszik függetlenné az anyaországot a külföldi gyarmatáruktól.

irányu változás, a mely bennünket annyival is inkább érdekel, mert e fejlődés költségei az európai termelés rovására esnek. Az alábbi kimutatás élénken illustrálja az európai export hanyatlását s az Unió kivitelének emelkedését az utóbbi évtizedek folyamán.

Az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege millió dollárokban.

	1880					1890					1900				
	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel —	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel —	Bevitel	%	Kivitel	%	Kivitel + Bevitel —
Élelmiszer és nyersanyag	367	55	733	88	+366	490	62	706	82	+216	499	62	1011	70	+512
Gyartmany	300	45	102	12	—192	299	38	151	18	—148	328	38	441	30	+113
Összesen . .	667	100	835	100	+174	789	100	857	100	+68	827	100	1552	100	+625

A mezőgazdasági kivitelnek, a mely különösen Közép-Európa földmivelő országait sujtja, alapja az amerikai termőföld kimerithetetlen őseereje, továbbá az intensiv gazdálkodás első föltételét képező intelligens földbirtokos osztály, a mely olcsó hitel és kedvező szállitási föltételek mellett konkurrentiaképesebben termel európai kollégáinál. De bármily erős versenyt okoz is Amerika mezőgazdasága, a XX. század világpolitikájának szempontjából korántsem oly fontos, mint majdnem teljesen ujkeletü ipari fejlődése, s tőkeaccumulatiója. A mezőgazdasági termékek ugyanis a folytonos bevándorlás s a nagyarányu iparosodás folytán hovatovább a belpiacon is teljes elhelyezést nyernek, s Amerika, miként a fönti táblázat mutatja, néhány évtized mulva tökéletesen átalakul iparállammá, s e fejlődés consequentiáit a külpolitika intézőköreinek szigoruan le kell vonniok. Egyébként az ipar már is oly hatalmas az Unió területén, hogy azzal minden kormánynak, legyen az republikánus vagy democrata pártállásu, számolnia kell. Az Egyesült-Államok iparának fejlődését a következő statisztikai táblázat mutatja.[1]

Év	Az ipartelepek száma	Befektetett tőke millió dollárban	Munkasok száma	A termékek értéke millió dollárban
1860	140.433	1.010	1,311.246	1.886
1870	252.148	2.118	2,053.996	4.232
1880	253.852	2.790	2,732.595	5.370
1890	355.415	6.525	4,251.613	9.372
1900	512.586	9.851	5,310.598	13.019

Ha az ipari fejlődés mélyebben fekvő okait vizsgáljuk, a biztos és nagy kiterjedésü fogyasztóterület vásárlóképességén, az olcsó nyersanyagon, a munkás magas culturniveauján s a szállitási viszonyok rendezettségén kivül utalnunk kell a nagyarányu tőkeaccu-

[1] Neue Zeit 1902. 39. sz.

mulatióra, a mely az ipar centralisatióját, trustök, cartellek alakulását vonja maga után. Természetesen a tőkeaccumulatió nem csupán az iparfejlődést mozditja elő, de utóbbi is visszahat előbbire, mint fő tőkeképző erő szolgálván a nemzeti vagyonosodást. A mióta Amerikában a nemzeti vagyon nem kizárólag a mezőgazdaságból gyarapodik, fejlődése szemmel látható. Mig 1850-ben 7.135 millió dollárra becsültetett (ebből átlag minden főre 307 dollár esett), 1900-ban, tehát nem is egész félévszázzal később a nemzeti vagyon már 94.300 millió dollár (ma a száz milliárdot bizton eléri) s átlag minden lakosra 1235 dollár esik belőle.

A mint az iparosodás oly méreteket vett, hogy már a külföldi termékekkel szemben hasonminőségü termékeket előállitani képes volt, hatása az Unió vámpolitikájában azonnal érezhetővé vált. Az Unió önállóságának első percétől fogva védvámos politikát követ, a melyet a déli államok, majd a democraták győzelmei mérsékeltek ugyan, de letörni nem voltak képesek. Oly agressiv védvámos politikát azonban, mint most, részint a reciprocitáson alapuló szerződéseiben (csupán 20 százalékos mérséklést enged) részint vámkezelési sikanériák segélyével, soha eddig nem folytattak az Egyesült-Államok. Hogy Európa termelő országaira nézve mily veszedelmes ez a merev és haszonleső vámpolitika, arról a következő fejezetben fogunk szólani. Annyi azonban kétségtelen, hogy ez a politika az amerikai mezőgazdasági és ipari termelésnek teljesen biztositotta a belpiacot s ez által lerakta az imperialistikus külkereskedelem alapját.

A védvám és kedvező előföltételek által nagyranevelt tőkéstermelésnek a kivitel emelkedésén kivül más következményei is lettek. Amerika üzletvilága fölismervén, hogy Európa a védvámos elzárkózásért hasonlóval fizethet, a biztosabb jövővel kecsegtető coloniális politika mesgyéjére lépett. Eleinte csak a Monroe-elv szűk keretében operált, igaz, hogy ezen belül oly brutálitással, a mi semmi esetre sem marad mögötte az orosznak, ma azonban gazdasági és politikai hatalmát más világrészre is kiterjeszteni iparkodik.

Az Egyesült-Államok külpolitikája az önállóság kivivása óta folyton expansiv irányu. Minthogy azonban megfelelő haderő nem állott rendelkezésére, gazdasági ereje pedig nem tette képessé nagyobb actióra, ez időtájt az Unió főképp területének kikerekitésére törekedett. Louisiánát Franciaországtól, Floridát Spanyolországtól megvásárolja; Mexikótól Texast, Kaliforniát és Uj-Mexikót foglalja el, nyugaton pedig határait egész a Csendes-oceánig kitolja. Nagyobb arányu expansiv politikának az Unió belső gazdasági és politikai ziláltsága állotta utját. A polgárháboru kimenetele nemcsak az ipari fejlődés alapját vetette meg, s nemcsak az Unió consolidatiójához vezetett, hanem képessé tette azt nagyobb erőkifejtésre, expansióra is. Természetesen ez utóbbi, részint a délamerikai államokra való tekintetből, részint a tényleges erőviszonyok miatt nem volt erőszakos térfoglalás. A rendelkezésre álló ke-

reskedelempolitikai eszközöket használta ki tehetségéhez mérten. Üzleti vállalkozások, hitelezések, forgalmi összeköttetések létesitése stb. által igyekezett magának az uj világrész egész területén poziciót teremteni. A kezdet elég nehéz volt. Mert nemcsak Canada és a délamerikai államok, de maga az Unió területe is külföldi tőkepénzesek vállalataitól volt megszállva. A mint azonban a nemzeti termelés mindkét ága tőkeképző erővé vált, a helyzet gyökeresen megváltozott.

Az amerikai tőke az Unió területéről nemcsak az angol, francia és német tőkét szoritotta ki, hanem diadalmasan nyomult előre a délamerikai államok felé. Ipartelepek, bankok, nagy ültetvények, közlekedési eszközök mindinkább az Egyesült-Államok kapitalistáinak kezeibe jutnak. Mexikó már a 70-es években megérzi az Unió gazdasági befolyását. A haladás azonban váratlanul megakadt s a jelenlegi viszonyok azt látszanak bizonyitani, hogy az Unió imperiális politikája Dél-Amerika államaiban nagyobb sikereket elérni képtelen. A délibb államokban pl. az európai tőkével az amerikai ma sem tud megmérkőzni. Ez a sikertelenség nem az angol és a német (Chile) tőke szivósságának, hanem elsősorban az Unió vámpolitikájának rovására irható, a melynek prohibitiv tételei kizárják, hogy ezen apró államok vállalkozói adósságaik kamatát árucikkben fizethessék meg. Ugyancsak az elzárkózás oka annak, hogy az Unió kivitele a délamerikai államokba jelentéktelen. Mexikó szükségleteinek csupán 50 százalékát fedezi az Unió, Costa-Rica, Nicaragua, Honduras, San-Salvador stb.-nek 36—38 százalékát, Venezuellának 28 százalékát, Braziliának már csak 12 százalékát, Uruguay, Paraguay, Chile, Peru, Bolivia stb.-nek 7 százalékát. És az Unió délamerikai kivitele nemcsak csekély, de csökkenő irányzatot is mutat; 1868-ban Dél-Amerika szükségleteinek 2 százalékát fedezte; 1878-ban és 1888-ban 10; 1898-ban már csak 8 százalékát.

Miután az Egyesült-Államok imperialistikus politikájának az amerikai államok fölötti hegemonia integráns részét képezi, ennek leghatalmasabb eszközét, a vámpolitikai kedvezményezést azonban saját termelésükre való tekintetből nem használhatják, más uton igyekeznek összeköttetést létesiteni. Részint apró politikai szivességeket tesznek a délamerkai államoknak (pl. a venezuelai konfliktus alkalmával), részint az igen gyakran előforduló pillanatnyi pénzzavarból segitik ki azokat. Nem kis szerepet játszik továbbá a földvásárlás sem, a melyet consortiumok eszközölnek, de nehézségek fölmerülése esetén az Unió hadihajóival támogat. 1902-ben pl. egy társaság Boliviától megszerezte a körülbelül 200.00 négyszögkilométernyi nagyságu Acre tartományt, a melynek nemcsak gazdasági kiaknázhatását, de közigazgatását is kikötötte a maga számára. Az érdekeltek: Belgium, Brazilia, Chile, tiltakoztak ugyan, de az Unió pénzzel és fenyegetéssel megtörte

[1] U o.

ellenállásukat. Ez a „bérbevétel" nagyjelentőségü Amerika történetében, a Monroe elvnek, illetve az Unió erejének győzelmét, s a délamerikai köztársaságok hatalmának végét jelenti. A gyönge, folytonos belviszályokkal, pénzügyi bajokkal küzdő köztársaságok között az irányitó szerep hovatovább az Unió kezébe kerül, ha ennek, mint közvetlenül, területileg érdekeltnek, az apró államocskák ügyes-bajos dolgaiba avatkozni joga lesz.

A délamerikai államok fölötti suprematiának, illetve az imperialistikus terjeszkedési politikának leghatalmasabb eszköze *a közlekedési utak kiépitése.* Az Unió e tekintetben sem marad el az angolok és oroszok mögött. A Pacific-vasuton kivül, a mely az Egyesült-Államok politikai consolidatiójának és gazdasági megerősödésének leghatalmasabb támasza volt, egy ujabb vasuthálózat megteremtése foglalkoztatja most az amerikai közvéleményt. Ez a vasut Mexikón és a középamerikai államokon keresztül Észak-Amerikát Dél-Amerikával összeköttetésbe hozni lenne hivatva. Kiépitését már 1890-ben határozta el a pánamerikai congressus, a mely *Cassatt,* a pensylvániai vasutak igazgatójának elnöklése alatt a szükséges előmunkálatok foganatositására egy bizottságot küldött ki. Körülbelül 10.000 kilométer területet vettek föl s csupán e fölvétel költségei 300.000 dollárra rugtak, a melyből 250.000-et az Unió fedezett. A *San-Cristobal*-ból kiinduló és *Cuzco*-ban végződő vasut épitési költségeit körülbelül 174 millió dollárra becsülték, bár technikai nehézségek nem merülnek föl, legföljebb a Cordillerákon való átvezetésnél. Sokkal több gondot okoz a vasut rentabilitása. Személyforgalomban nem lenne ugyan hiány, azonban az áruforgalom csak helyi relációkra volna utalva, mert a vasut által átszelt tartományok csekély értékkel biró s igy hosszu szállitásra nem alkalmas terményekkel (bőrök, sörte, dohány, gummi stb.) rendelkeznek. A helyi forgalom pedig a még nem iparosodott államokban igen csekély s azt is a tengerparttól kiépitett szárnyvasutak bonyolitják le. Arra tehát semmi kilátás sincsen, hogy a vasut kiépitése nyereséget hozzon, sőt jó ideig a beló fektetett tőke kamatait sem biztositja. Kétségtelen azonban, hogy kiépitése az Unió kereskedelmi befolyását igen emelné a vasut által érintett országokban. Éppen ezért nem valószerütlen, hogy az Unió tőkései, különösen ha részükre az érdekelt államok a tőkebefektetés kamatait biztositják, ki fogják épittetni, hogy ez által ismét egy lépéssel közeledjenek a délamerikai államok gazdasági kiaknázhatása felé.[1]

Ha a panamerikai vasut, dacára a megkezdett előmunkálatoknak, a jövő reménye, az Unió imperialis törekvéseire nézve leg-

[1] E dolgozat nyomtatása közben látott napvilágot *Pepper*-nek, az U. S. and panamerican railroad commissionerjének jelentése, a mely részletesen tudósit a délamerikai csatlakozó vasutak kiépitéséről. A 10471 angol mértföldnyi pályából eddig már körülbelül 6702 mérttöld ki van épitve. A legnagyobb technikai nehézségeket okozó rész azonban még hátra van.

jelentőségteljesebb közlekedési utnak, a *Panama*-csatornának kiépitése már a megvalósulás stádiumába lépett.

A Panama-csatorna az Unió imperialistikus politikájának legerősebb eszköze lesz. Nemcsak függetleniti azt a délamerikai államokra utaltságától s az európai nagytermelő államok concurrentiájától, hanem megnyitja előtte Kelet kapuit, Kinával, Japánnal való kereskedelmi összeköttetéseit fokozza s a Csendes-oceánt amerikai tengerré teszi. Az Atlanti- és Csendes-oceán közötti közvetlen összeköttetés természetesen nemcsak Amerika számára biztosit előnyöket, de valóságos világérdek, mint volt a Szuez-csatorna kiépitése. Hiszen a „Szélső-Kelet" ma már egyike a legfontosabb piacoknak az angol, a német és a francia kivitelt illetőleg. Igaz ugyan, hogy e piacok Európából könnyebben megközelithetők a Szuez-csatornán át, azonban az odavezető ut teljesen az angolok kezében lévén, ezek háboru esetén a békés forgalmat megakadályozhatják, ha egy másik ut nem biztositja az összeköttetést a szélső Kelettel. Még többet nyernek a Panama-csatorna megépitése által azon európai államok, a melyek Dél-Amerika nyugati államaival s Ausztráliával tartanak föl állandó kereskedelmi viszonyt. Dacára ezen érdekeltségnek, kétségtelen, hogy a csatorna kiépitéséből nemcsak politikailag, de gazdaságilag is az Egyesült-Államok fogják a haszon oroszlánrészét kivenni, mert ez az Unió keleti és nyugati része között tengeri összeköttetést létesit s a szélső Keletet is megnyitja előtte. Most az Uniónak Ázsiába vezető kereskedelmi utja tulajdonképpen nincs. A Behring-szoroson át, vagy a Kap-Hornot megkerülve a hajók csak oly nagy kerülővel s annyi veszély között juthatnak el Kinába, hogy a fuvar és biztositási dij a szállitást még a szárazföldi transportnál is drágábbá teszi. A Panama-csatorna Kelet-Ázsiába törekvő amerikai hajókra nézve legalább is 6—8 hét megtakaritást jelent. Hogy Amerika e fontos forgalmi ut kiépitésére mindezideig nem gondolt, annak oka nem annyira gazdasági, mint inkább a külpolitikai viszonyokban keresendő. Anglia, Franciaország és az Egyesült-Államok kölcsönös féltékenykedése állotta sokáig utját a kérdés megoldásának. A 86 kilométeres Panama-szoros átvágását 1881-ben kezdette a Lesseps Ferdinánd által alapitott társaság. A vállalat, mint tudjuk, hiányos vezetés s könnyelmü gazdálkodás folytán egy nagy botrányban végződött, a mely a Panama nevet szállóigévé tette. Az 1894-ben alakult uj társaság, a csatornaásatást tovább folytatta (ma már körülbelül 20 kilométer kész belőle), az Unió kormánya azonban az európaiak által létesitett kulturműtől érdekeit féltvén, komoly lépéseket tett a konkurrens Nicaragua-csatorna kiépitésére. A Panama-csatornát financirozó társaság fölismervén e sakkhuzás horderejét, 40 millió dollárért összes aktiváit s passziváit az Egyesült-Államokra ruházta. Utóbbinak még egy akadályt kellett az utból elháritania: az 1850-ben Angliával kötött ugynevezett *Clayton-Bulwer* egyezményt, a mely a két állam kölcsönös ellenőrzési jogát biztositja a

létesitendő csatorna fölött. 1900 február 5-én megkötött *Hay-Pauncefote*-egyezményben Anglia lemond ellenőrzési jogáról, az Unió pedig biztositja a csatorna semlegességét, elfogadván a Szuez-csatorna tárgyában létrejött konstantinápolyi conventio (1888) pontozatait. A mi nehézség még ezután fölmerült (Kolumbiával való tárgyalás), azt az élelmes yankee Közép-Amerikában nem éppen szokatlan uton oldotta meg, forradalommal csinált magának egy uj köztársaságot: Panamát, a mely jó szóért s tiz millió dollárért lemondott a csatornaépitéshez szükséges földterületről. Dél-Amerikában az Unió kiméletlen föllépése rossz vért szült ugyan s mint minden ilyen alkalommal, megindultak a tárgyalások egy délamerikai véd- és dacszövetség létrehozása iránt, de a dolognak komolyabb következményei aligha lesznek. Az Unió ismeretes energiájával tovább folytatja a csatornaépitést s néhány esztendő alatt nyitva lesz számára az ut, vezető politikusai által a XX. század imperialistikus törekvéseinek igéretföldje gyanánt tekintett: szélső Kelet felé.

Az Egyesült-Államok terjeszkedésének különben nem uj utiránya Ázsia. Az Unió a *Sandwich*-szigeteken már a mult évszáz ötvenes éveiben kezdi érvényesiteni befolyását s néhány évtized alatt gazdaságilag, 1898-ban pedig államjogilag is magához kapcsolja. Ugyanez évben vivott spanyol háboru kezére juttatta *Cubát, Porto-Ricot*, a *Filippinákat* (Manilla bevehetetlen erősséggel), a kis *Guan*-szigetet, hol szénállomást rendezett be, végül a *Szamoa*-szigetek egy részét. E foglalások nemcsak a Kinába és Japánba vezető utat biztositják, de háboru esetén fontos bázisául szolgálnak az Unió flottájának bármely Ázsiában érdekelt hatalom ellenében. Nem csoda tehát, hogy az Egyesült-Államok e szigeteket megerősitik, Manillában pedig hatalmas hadikikötőt épitenek. Politikájuk azonos az angol világpolitikával: biztositani akarják a legfontosabb piacokhoz vezető utat s egyben oly katonai állomásokat létesitenek, a melyek lehetővé teszik a viszály helyén való gyors megjelenést, a stratégiai sikerek előföltételét. A kinai zavargások alatt az Unió előnyös helyzetét ugy a menyei birodalom, mint az érdekelt nagyhatalmak rovására eléggé ki is használta s azóta is erre alapitja imperialistikus törekvéseit.

Amerika nagyon jól ismervén Kina zilált belviszonyait, már most megtesz mindent, hogy az érdekkör kijelölésnél, vagy az esetleges osztozkodásnál rövidet ne szenvedjen. Ambitiosusabb államférfiai nyiltan hirdetik, hogy az Egyesült-Államoknak Ázsiában nemcsak pénzügyi és kereskedelmi érdekeik vannak, de a politikai suprematia is őket illeti meg. Ez pedig előbb-utóbb konfliktust idéz elő Angliával, Oroszországgal, Japánnal s talán Német- és Franciaországgal is, a melyeknek Kinában vitális érdekeik vannak. Az Unió tudja ezt jól, s dacára a jelenlegi angol-japán-amerikai barátságnak, flottáját szaporitja, katonai hatalmát erősiti. Positiója a Csendes-oceánon, már most is sokkal jobb,

mint Angliáé. Hogy egyelőre a statusquo fentartása mellett van, annak oka abban keresendő, hogy egyrészt tőkéinek békés elhelyezését, kivitelének gyarapitását óhajtja s jól tudja azt, hogy a kinai conservativ természete a békés közeledőnek legtöbb előnyt biztosit, másrészt pedig még nem tartja eléggé érettnek Kinát a fölosztásra, s igy érdeke az, hogy e véleményét minden más hatalom oszsza. Ezen kétszinüen békés politikájának, továbbá nagy tőke-erejének köszönheti, hogy mig a többi exportállam Ázsiában alig tud kivitelt teremteni (Anglia kivitele constant), addig az Egyesült-Államok, mint az alábbi táblázat [1] mutatja, a szélső Keleten évről-évre növekvő eredményt érnek el.

Kivitel Ázsiába:

	1891	1896	1900	
Egész Ázsiába . .	25·6	25·6	64 9	millió dollár
Ebből				
Japánba	4·8	7·7	29 1	„ „
Kinába.	8·7	6·9	15·3	„ „
Honkongba. . . .	4·8	4·7	8·5	„ „
Kelet-Indiába . .	6·7	5·0	6·6	„ „

Bevitel Ázsiából:

Egész Ázsiából. .	73·8	89·6	139·8	millió dollár
Japánból.	19·3	25·5	32·7	„ „
Kinából	19·3	22 0	26·9	„ „
Honkongból . . .	0·6	1·4	1·3	„ „
Kelet-Indiából . .	30·1	35 3	73·2	„ „

A gazdasági mérleg ugyan nem activ, de ennek az az oka, hogy a behozott áruk nagy része az Egyesült-Államokban egyáltalán nem termelt gyarmatáru és nyersanyag, másrészt pedig, hogy a bevitelnek a kölcsönadott amerikai tőkék kamatai jelentős hányadát képezik.

Az Unió tehát a legjobb reménységgel tekint a jövőbe, imperialistikus ázsiai politikájának ugy közgazdasági, mint katonai alapját lerakta s a Panama-csatorna kiépitése folytán sokkal számottevőbb tényezője lesz a XX. században az ázsiai világpolitikának, mint, Japánt leszámitva, bármely más nagyhatalom.

Amerika azonban nemcsak Ázsiát tekinti jövő imperialistikus politikája szinteréül: Afrika latens gazdasági erejéből is igyekszik részt biztositani magának. Egyelőre azonban itt, a többi érdekelt nagyhatalmakra való tekintetből csak a kubai rendszert követi s csupán Libéria néger köztársaság partvidékén óhajt magának szénállomást berendezni (Monrovia). Egyelőre ezen állomás csak kereskedelmi jelentőségü lenne, de miután Libéria eredetileg amerikai telepités (Hopkins baltimorei quäker alapitotta 1796-ban), s az Unióból évről-évre több néger vándorol ide, valószinü, hogy az Egyesült-Államok előbb-utóbb megszállják az angoloktól, franciáktól és németektől egyaránt fenyegetett területet, hogy ez által jogot szerezzenek az afrikai ügyekbe avatkozni.

[1] „Neue Zeit“ 1902. 14. sz.

Amerika imperialistikus világpolitikájának alapját a XX. században is a kereskedelmi és iparpolitika fogja képezni s kiméletlenség dolgában az Unió gazdasági alapokon nyugvó imperialismusa miben· sem fog mögötte maradni Oroszország cezarizmusának. Utóbbinál a kiinduló pont és a mozgató erő a militarismus, a mely actióba hozva, a kereskedelmi politika lenditő sziján gazdasági iperialismussá alakul át. Amerikában a tőke a mozgató erő. Uj vállalatok, gyümölcsöző üzletek köthetése; kiméletlen ipari concentratio, védvám és börzepolitika által teszi szükké a democratikus államnak saját területét, arra kényszeritvén, hogy cselekvési rádiuszát a Monroe-elv körén tul Ázsiára és Afrikára is kiterjeszsze. A nyereségvágy keresztültör a demokraticus elven s nemcsak véres háboruba sodorja az Uniót, de állandó flottatartásra készteti, a mit a szárazföldi hadsereg létszámának emelése előbb-utóbb követni fog.

Meghozza-e a XX. évszáz az amerikai imperialismus sikerét? Elsővé teszi-e a nemzetek versenyében? E kérdésre teljes bizonyossággal felelni nem lehet. De ha csak a fejlődés irányát óhajtjuk megjelölni, az Egyesült-Államok iperialismusának hármas motivumát mérlegelve, a valóságot megközelithetjük. Amerika gazdasági és politikai fejlődése azt a phasist, hogy a continens összes államai egy nagy államszövetségbe, vagy legalább vámunióba olvadjanak össze, a XX. évszázban aligha fogja elérni. Az angol Canada, a melyet ma ezer gazdasági érdek választ el az Uniótól, talán még hamarabb lép utóbbival frigyre, mint a délamerikai államok, a melyeknél a sokszor guny tárgyává tett faji összetartozandóság, legalább is oly sulylyal esik a mérleg serpenyőjébe, mint a gazdasági érdekek collisiója. De ha e miatt a pessimistikus bölcsészeti irány azon jóslata, hogy az amerikai kulturerő az európait épp ugy el fogja pusztitani, mint a keresztény germán müveltség a római kulturát, a XX. században nem is fog teljesedni, az kétségtelen, hogy Ázsiában, a különböző fajok kulturájának ütközőpontján Amerika imperialismusa, az Óvilág nagyhatalmainak hason törekvéseivel sikeresen fog megküzdeni. Valószinü azonban, hogy a mongol faj ujjászületése s az európai államok féltékenysége az Egyesült-Államok imperialismusát kiindulási pontjára vezeti vissza s csupán kereskedelmi előnyöket s nem egyszersmind területszerzést enged számára. Az amerikai imperialismus harmadik irányának: a védvámos s az európai államokkal szemben agressiv kereskedelmi politikának végleges sikere tul fekszik az Unió gazdasági hatalmán. Középeurópa termelő országainak öntudatos védekezése és gazdasági szervezkedése forditott arányban van az Egyesült-Államok kereskedelmi politikájának érvényesülésével s igy, a mint a következő fejezetben látni fogjuk, Európa államainak vámpolitikai széttagoltsága, elzárkózása és kölcsönös féltékenykedése képezendi az amerikai gazdasági imperialismus sikerének szükséges előföltételét a XX. század folyamán is.

5. §. A közép-európai államok gazdasági cooperatiója.

Az első három fejezet megismertetett bennünket Európa latens gazdasági erejével és kereskedelmi, helyesebben vámpolitikájának eddigi irányaival. Láttuk, hogy a modern kapitalista termelés minden előföltételének (szén, vas, népsürüség stb.) birtokában fejlődése mint tér mindinkább ipari irányba, hogyan gyarapodik évről-évre. Ezen haladással azonban korántsem áll arányban a középeurópai államok kereskedelmi politikájának világpolitikává való átidomulása, gazdasági imperialismusa. A 3-ik fejezet végén röviden utaltunk a középeurópai gazdasági patrikularismusra, a mely a nagyobb arányu exportpolitika és világpolitika kialakulásának legfőbb akadálya. Jelen fejezet közelebb lép e kérdéshez azt kutatván, hogy a negyedik gazdasági terület vámsorompók által szétválasztott államai, mint individuális tényezők a nagy gazdasági területek imperialismusával szemben megtarthatják-e nagyhatalmi állásukat, vagy sem?

Előbbi fejezet azt volt hivatva bizonyitani, hogy a XX. században a világpolitika nagy kérdéseit az egyes országok kanapépörei és az egyes dinastiák családi érdekei helyett a nemzeti vagyonosodást előmozditó export- és imperialistikus gazdasági mozgalmak fogják alkotni. Anglia, Amerika és Oroszországnak a nemzeti termelésen s a kivitelen alapuló imperialismusa mellett a középeurópai statusquo harmadrangu szerepet fog játszani.[1] Az európai államokra nézve elsőrendü feladat, hogy ezen békés eszközökkel vivott háboruban megtartsák nagyhatalmi állásukat, hogy termelésük, exportjuk képes legyen helyét megállani a nagy gazdasági területek imperialistikus politikájával szemben is. Ez a törekvés, mint az európai államok gazdasági és társadalmi fejlődésének egyedüli biztositéka, elsőrendü közérdek. Mert a középeurópai államok népsürüsége a telitettséghez közel jár s ez a körülmény a termelés kiterjesztését sürgeti, a nagy gazdasági területek előrelátható vámpolitikai elzárkózása és ennek folytán egyre növekvő konkurrenciája pedig az értékesitést megnehezitvén, károsan hat vissza a termelésre. Ez utóbbi stagnatiojával, illetve visszafejlődésével kapcsolatos társadalmi bajok távoltartásának első föltétele, hogy a középeurópai államok magas politikájukat gazdasági tartalommal töltsék meg, simpathia és antipathia, faji torzsalkodás és udvari cselszövésektől ment, reális alapra helyezzék. A gazdasági imperialismus mindhárom irányában (gyarmat-szerzés, kereskedelmi hegemónia és külkereskedelmi politikában) igyekezzenek épp oly nagy conceptiót és agilitást elérni, mint a nagy gazdasági területek. Hogy Középeurópa egyes államai mit tettek eddig

[1] A két nagy imperium: Anglia és Amerika aközép-európai államokra nézve jóformán hozzáférhetetlen.

s mit tesznek ezután e változás érdekében, attól függ a középeurópai államok gazdasági és politikai sulya a XX. század folyamán.

A középeurópai államok gazdasági külpolitikáját vizsgálván, mindenek előtt konstatáljuk, hogy annak oroszlánrészét a kereskedelmi politika képezi. Gyarmattal ugyan, Svájcot leszámitva, mindenik állam rendelkezik, a gyarmatositás azonban akár gazdasági, akár magas politikai szempontból mérlegeljük, korántsem egyjelentőségü a nagy gazdasági területek gyarmatpolitikájával. Katonai és gazdasági erejüknek leginkább megfelelő terület-foglalás az „európai egyensuly“ megzavarása nélkül teljesen kizárt lévén, (ha e korlát nem lenne is, egy győzelmes háboru minden előnye sem kárpótolhatná a hóditót a háboru okozta gazdasági pusztulásért), a középeurópai államok imperiális politikája kénytelen távol fekvő gyarmatokban keresni érvényesülést, a mi tekintettel arra, hogy haderejük főként szárazföldi, s igy a kolonialis politikának biztos támasztékot nem nyujthat, területfoglalásuk értékét is problematikussá teszi. Az is nagy nehézséget okoz, hogy a régi gyarmatositó államok már minden gazdaságilag előnyös területet megszállottak s igy az ujabb foglalók részére nem maradt könnyen kiaknázható terület.

A gyarmatositó középeurópai államok között legszerencsésebb helyzetben Franciaország van, a melynek virágzási korából maradtak jövedelmező gyarmatai: Afrikában Algir, Tunis, Szenegál, Szudán, Szomáli, Dahomey stb., Ázsiában: Előindia, Indokina, továbbá a különböző világrészekben fekvő szigetek, összesen 6,087.203 □klm. terület 46,630.995 lakossal. E gyarmatok egyben rentabilisek is, a mennyiben többnyire régi kulturterületek s igy a belőlük származó hasznot a befektetett tőke amortisationális kamatai nem emésztik föl. Sokkal kevésbbé szerencsés Németország és Olaszország afrikai gyarmataival. Kiaknázásuk rengeteg költségbe (vasut-épités, telepités, igazgatás stb.) kerül.[1] s éghajlati viszonyaiknál, s talajuknál fogva alig remélhető, hogy egy évszázadon belül kifizessék magukat. Ehhez járulnak még a benszülöttekkel vivott harcok, melyek ha nem is végződnek oly

[1] Az afrikai gyarmatok a Németbirodalomnak husz év alatt (1884-ben szerezték meg) körülbelül 330 millió márka kiadást okoztak, nem számitva a flottaszaporitás költségeit. 1892 óta (azelőtt magántársaság kezében volt) adó- és vámjövedékből 68,190 000 márka jött csupán be, az összkiadásnak alig $^1/_8$-a, ellenben a birodalom gyarmati költségvetése 5,467.000 márkáról (1892) 42,878.000 márkára (1904) emelkedett. A tetemes kiadásokért a kereskedelmi forgalom sem nyujt kárpótlást, mert bár Németország forgalma gyarmataival 10,331.000 márkáról (1892) 32,021.000 márkára (1903) tehát háromszorosára szaporodott, de ez szoros összefüggésben van a német gyarmatosok és tisztviselők szükségleteinek s a koloniális kiadásoknak emelkedésével. A gyarmatok ezenkivül sem szénállomás, sem hadikikötő gyanánt nem nyujtanak biztos támpontot a német flotta operatiójának, épp igy nem teszik függetlenné az anyaországot a külföldi gyarmatáruktól.

szerencsétlenül, mint Olaszország eritreai kalandja, mégis rengeteg költséget okoznak az anyaállamnak, a mint erről a mult év végén tartott német koloniális kongresszus jegyzőkönyvei tanuskodnak. Körülbelül ugyanily gazdasági hátrányokkal van egybekötve Ausztria-Magyarország balkáni térfoglalása. A mi gyarmatunkra, Boszniára mindig ráfizettünk és koránt sem vagyunk biztosak abban, hogy e tetemes pénz és véráldozattal megszerzett területet képesek leszünk-e gazdaságilag megtartani más államok kiviteli törekvéseivel szemben.

A mily kicsinyes és eredménytelen a középeurópai államok gyarmatpolitikája, épp oly törékeny és minden nagyobb conceptiót nélkülöz kiviteli politikája is, a mennyiben az nem a continens államaival folytatott csereviszonyra, hanem a sokkal több kockázattal járó, de több hasznot hajtó, távolabbi területek kereskedelmi kiaknázására vonatkozik. Svájc természeti fekvésénél fogva eleve el van zárva a kereskedelmi imperialismus lehetőségétől, Franciaországot termelésének iránya, gyarmatainak biztositása s a reváns gondolata akadályozzák magasabb röptü kereskedelmi térfoglalásban. Belgium és Hollandia gazdasági fejlődésének határai adva lévén, nagyobb imperialistikus actióra nem vállalkozhatnak. Olaszország és Magyarország az Adriai-tenger uralmáért, helyesebben a Balkánfélszigeten való hegemóniáért küzdenek egymással, de ipari termelésük fejletlensége és a vállalkozói szellem hiánya (részben a tőkeszegénység is) egyik félnek sem enged jelentős sikereket.[1] A Balkánkérdésen tul, a melynek megoldása szinte természetszerüleg Magyarország-Ausztriára és Olaszországra vár, sem a Földközi tenger sem a Csendes tenger problémája nem köti le a két állam gazdasági és politikai érdeklődését. A szélső Keletre irányuló exportban csak egyes cégek, jelentéktelen tételekkel vesznek részt, de nem él a nemzetben oly mély meggyőződés, a mely e térfoglalás s a nemzeti termelés fejlődése között elválaszthatatlan kapcsolatot látna. Olaszország ugyan az afrikai partokon igyekezett szilárd positiót szerezni,[2] de ezen kevés sikerü törekvés gazdasági politikájával csak részben áll összefüggésben.

Közép-Európa majdnem egyedüli állama, a mely öntudatos külkereskedelmi politikát folytat, s a mely termelési viszonyainál fogva predestinálva van a gazdasági imperialismusra, uj piacok tartós megszerzésére, Németország. E territorium tipikusan ipari állam már most is, s még inkább az lesz a jövőben. Erre

[1] Magyarország már területi fekvésénél fogva sokkal hivatottabb kereskedelmi hegemoniára a Balkánon, mint Olaszország. Utóbbinak csak a tengerpartokkal van összeköttetése, mig a forgalmi utak [illegible] felölünk mennek oda. Dacára ennek, balkáni kivitelünk épp oly jelentéktelen, mint Olaszországé, egyikünk sem bir mérkőzni a német és francia vállalatokkal, bár ezek a Balkánt már geografiai fekvésüknél fogva sem teljesitik imperialistikus politikájuk szinteréül. Ebben kétségtelenül vámpolitikánk is hibás.

[2] Lásd 4. §.

pedig nem csupán éghajlata, népsürüsége, talaja s lakóinak magas, mezőgazdálkodással nem biztositható standardja készteti, hanem sokkal inkább az, hogy az iparosodásnak minden tényezője birtokában van, a mennyiben Angliát kivéve, a szén és vas együttes föllépése sehol másutt ugy föl nem lelhető, mint Németországban (l. föntebb), másrészt kulturája, pénzügyi viszonyainak rendezettsége szinte predestinálják az ipari termelésre. Kitünő kikötői, s folyóinak szerencsés iránya az olcsó szállitást bárhová lehetségessé teszik. Szóval Németország nemcsak iparos állam, de Közép-Európának természettől rendelt kereskedője is. Nem csodálható tehát, ha Németország az európai politika kicsinyes fogásain tul, a világpolitikát irányitó nagy gazdasági problémákban akár a Földközi tenger, akár a Csendes Oceán birlalására vonatkozzék is az, elsőrendü tényező akar lenni. Világpolitikájának iránya Európa jövendő gazdasági fejlődésére nézve oly fontossággal bir, hogy annak közelebbi vizsgálata e fejtegetés keretében nemcsak indokolt, de elengedhetetlen is.

Németország koloniális törekvései, flotta-szaporitása, kereskedőinek, vállalkozóinak Ázsiában való térfoglalása közismeretes. Különösen érdekes imperialistikus politikájának azon felfogása, a mely eltérőleg Anglia, Amerika és Oroszország imperialismusától, a világpolitikát nem azonositja a gyarmatositással, s a területszerzéssel. Kinában, Perzsiában csupán a statusquo fentartására ügyel, megakadályozván más államok térfoglalását. Kinában érdek-kört vivott ki magának, Perzsiában pedig a Bagdad-vasut kiépitése s a Perzsa öbölben nagy költséggel föltartott hajójáratok által megakadályozta, hogy akár az oroszok, akár az angolok ez ország kereskedelmét monopolizálják. Németország diplomáciáját ezen békés hóditásban a német termelés, a német tőke támogatja. E két tényező teremtette meg nagyarányu kivitelét a tengerentuli, sőt a nagy gazdasági területeken fekvő piacokra, ez munkálkodik a német exportnak alább feltüntetett folytonos gyarapodásán:

Németország kivitele millió márkában:

(Összkivitel volt 1880-ban 2976; 1890-ben 3409; 1900-ban 4752 millió márka.)

I. *Középeurópai államokba.*[1]

Tulnyomólag ipari:	1880	1890	1900
Belgium	166	151	253
Hollandia	236	258	395
Svájc	180	179	292
Franciaország	295	231	278
Agrár államok:			
Magyarország-Ausztria .	304	351	510
Olaszország	55	94	187
Összesen:	1236	1264 (+ 28)	1915 (+ 651)
	41%	37%	42%

[1] A táblázat I. részének később kellene következnie, de a szerves áttekintés kedvéért már itt adom.

II. *Más európai államokba.*

Dánia	52	76	118
Spanyolorsz. s Portugália	23	74	70
Skandinávia	61	131	208
Törökország	6·4	34	34
Balkán államok	14·	63	45
Összesen:	156·4	278 (+ 11·6)	475 (+ 197)
	5%	8%	10%

III. *A nagy gazdasági területekre.*

		1880	1890	1900
1.	Anglia	436	705	916
	Kanada	8·4	15	20
	Ausztrália	1·7	22	48
	Dél-Afrika	—	4·7	7·6
	India	4·5	32·1	70
	Egyiptom	2·1	3·7	15·7
	Összesen:	452·7	782·5 (+ 329·8)	1067·3 (+ 274·8)
		15%	22%	22%
2.	Egyesült-Államok	184	416	439
	Filippinák	—	3·4	6·3
	Kuba, Portorikó	—	5·9	11·8
	Összesen:	184	425·3 (+ 231·3)	457·1 (+ 21·8)
		6%	12%	9%
3.	Oroszország	231	206 (— 25)	359 (+ 153)
		8%	6%	7%

IV. *Más kontinensen fekvő fontos piacokra.*

Kina	7	29·8	52·9
Japán	2·7	18·4	70·4
Mexikó	3·8	14·3	28·1
Brazillia	—	52·3	45·7
Dél-Amerika	5·4	60	107·2
Közép-Amerika	—	10·6	7·4
Összesen:	18·9	185·4 (+ 166·5)	311·7 (+ 126·3)
	— 6%	5%	7%

E statisztikai táblázat sok tanulságot rejt magában. Az első, a mi azonnal szemünkbe ötlik, Németország kivitelének enorm gyarapodása az utóbbi tiz év folyamán. De oly dologra is figyelmeztet, a miből Közép-Európa jövendő gazdasági fejlődésére következtetést vonhatunk. Németország imperialistikus politikájának jóformán a kezdetén van, s az elért siker (körülbelül a kivitel 10%-a) megfelel ugyan mai productiójának, s a mig utóbbi fejlődni képes lesz, addig a külkereskedelem is fejlődni fog, de a stagnatiónak a belfogyasztás gyöngesége miatt hamar el

kell következnie, miután nagyarányu kivitelt csak nagyarányu belfogyasztás mellett lehet elérni. És éppen ez okból égető szüksége van arra, hogy 42$^0/_0$-os középeurópai fogyasztó-területet minden körülmény között megtartani, illetve azzal belfogyasztását kiegésziteni törekedjék. Különös fontossággal bir a szomszédállamok fogyasztó-erejének biztositása, mint védőeszköz a nagy gazdasági területek imperialisztikus elzárkózásával szemben, a mely a kivitel 10—20$^0/_0$-át teszi szabaddá akkor is, ha Németország csupán a mai kivitel fentartására törekszik és ha lemondana exportjának fejlesztéséről. Mert hol talál fölöslegessé vált kivitele számára megfelelő elhelyezést? A dél- és középamerikai piacok jelentősek ugyan, de 4—500 millió értékü árucikk befogadására kulturájuk hátramaradottsága s csekély népsürüségük miatt nem alkalmasak. Egyébként a Panama-csatorna és a pánamerikai vasut kiépitése az Unió versenyének nyomását itt is erősiteni fogja. Ugyanezen okok miatt kerülne hátrányos helyzetbe Németország az egyre jelentőségteljesebb keletázsiai piacokon is, a hol ráadásul az angol kivitel sulyát is éreznie kellene. De talán lehetséges volna egyelőre Oroszországgal[1] összeműködnie? A két állam jelenlegi forgalma erre elég biztatást nyujt. Az orosz kivitelnek majdnem negyedrésze Németországba kerül (1902-ben 368 millió márka érték) s igy Oroszországnak törekednie kell Németország barátsága után, annyival is inkább, mert csupán ennek van rozsfogyasztó lakossága. Azonban Oroszország jövő iparosodása a belfogyasztást agrár-productumokban is emelni fogja s miután ipart óhajt teremteni, ipari felvevőképességét más államok kivitelével szemben korlátozni törekszik. Ez a törekvés, mint fönnebb láttuk, már a mult év januárjában közzétett vámtarifában is érvényesül s ez a körülmény édes kevés biztatást nyujt az európai államoknak arra, hogy Oroszországgal tartósan összeműködhetnek. Kereskedelmi érintkezéseiben megfelelő piacok és gyarmatok hiján Németország főként Közép-Európára van utalva, éppen ugy, miként ennek agrárállamai, ő reá, minthogy fogyasztóterületeik egymást egészitik ki, a kiviteli politikának állandó bázis gyanánt szolgálván. Természetes tehát, hogy Németországnak, Közép-Európa egyedüli imperialistikus államának a kiviteli politika azon ágára kell legnagyobb sulyt helyeznie, a melyet a középeurópai államok nagy többsége üz, t. i. a szomszéd államokkal való csereforgalom föntartására. Kereskedelmi politikájának eme változása nem szükségszerüen vonja maga után a külkereskedelmi imperialismus feláldozását. Sőt mint Közép-Európa egyedüli hivatásos kereskedő-nemzete, könnyen megtalálhatná annak a módját is, hogy szomszédainak termékeit közvetitvén, a forgalom lebonyolitásából származó hasznot, a mely Anglia meggazdagodásában az ipari termelésnél is nagyobb szerepet játszott, magának biztositsa.

*

[1] E kérdés a német-orosz vámszerződés folytán aktuális.

Közép-Európa többi államai, mint föntebb láttuk, a kereskedelmi politikát nem azonositják a világpolitikával, kiviteli törekvéseikben szük határok között mozognak, magas politikájukban a kereskedelmi és gazdasági szempontok csak a vámszerződésnél játszanak szerepet s a katonai erőkifejtés kedvéért igen gyakran hajlandók gazdasági törekvéseiket is föláldozni.[1] Nagyobb arányu külkereskedelmi conceptio hiján, a középeurópai államok, mint a falusi kis szatócs, nem törődnek a távolabbi jövővel, összes igyekezetük a belfogyasztásnak magas védvámok által való biztositásában merül ki. Igaz ugyan, hogy a tényleges viszonyoknak ez a defenziv kereskedelmi politika nagyban és egészben megfelel, mert a mai productio mellett a kivitelnek kis fogyasztó-terület is biztos bázis gyanánt szolgál, de az elzárkózás, s a szomszédok részéről gyakorolt repressáliák a fogyasztást apró területekre szoritják, a mi által nemcsak az imperialistikus kereskedelmi törekvés, de az egyszerü csereviszonyon alapuló forgalom is szenved, minthogy a nagy gazdasági területek biztos fogyasztó-közönség által támogatott nagyarányu s egységes qualitásu termelése a modern társadalmi gazdaság eme föltételét nélkülöző partikuláris termeléssel sikeresen versenyezhet. Az európai államok által emelt, főkép ipari sáncok, megakadályozzák ugyan a szomszédos termelési-terület gyártmányainak beözönlését, de a leghatalmasabb vetélytárs, az amerikai és az angol concurrentia ellenében hatástalanok, sőt a termelési technika s a szállitásban beálló váratlan olcsóbbodás, a nagy gazdasági területeknek Közép-Európa védett piacain is monopol helyzetet biztosithat.

A középeurópai államok, leszámitva Németországot, ma még nem érzik közvetlenül az elzárkózás eme káros hatását, minthogy gazdasági és társadalmi fejlődésük nem érte el a telittettség fokát.[2]

A mint azonban a népesség szaporodása a termelés s igy a forgalom kiterjesztését követeli, a nagy gazdasági területek consolidatiója pedig az exportot évről-évre összébb szoritja, az európai államok saját kárukon fogják megtanulni, hogy a fogyasztó-terület hiányát sem a védvám, sem a nyilt vagy rejtett exportprémium pótolni nem képes. Igaz ugyan, hogy a középeurópai államok az ipari, mint a mezőgazdasági termelésben beálló stagnatió, valamint az ezzel karöltve járó gazdasági és politikai hanyatlás ellen a kétgyermek-rendszer, a kivándorlás, továbbá az élet-igények redukálása által védekezhetnek, a socialis viszonyok ily módon helyreállott bilánsza azonban nem jelenti az illető ország nagy-

[1] Még Franciaország gyarmati politikáját is inkább a faji hiuság, semmint gazdasági előrelátás vezeti s ha a virágzás idejéből gyarmatai nem volnának, azoknak megszerzése fölötte kétséges volna.

[2] Igy például az amerikai és orosz gabona versenye az agrár államokban bizonyos depressiót előidéz ugyan, de a termelést nem támadja meg legvitálisabb érdekeiben.

hatalmi állásának biztositását, sem a nemzeti termelés regeneratióját, hanem az imperiális külkereskedelmi politika halálát, a gazdasági fejlődés lezárását. Ez a visszafejlődés, ha nem is hatóságok kényszer-intézkedései, de a viszonyok nyomása alatt szükségszerüen socialis államot hozna létre (cartellek), minthogy a productio bármily kismértékü tultengése krizist idézne elő, miután gyarmatok hiányában a magas védvámok által elzárt fogyasztó-területen exportra, a tultermelés levezetésére gondolni sem lehet. Épen ezért, ha nem a kereskedelmi politika magasabb rendjét, hanem csupán a mindennapi megélhetésre szükséges forgalom biztositását vesszük tekintetbe, akkor is elsőrendü feladat a nagy gazdasági területek versenye ellen való védekezés módozatainak megállapitása. Nemzetgazdáink optimismusa, e kérdés megitélése körül teljesen jogosulatlan. Mert eltekintve attól, hogy egyes kiviteli cikkek kedvéért a vámtarifán hagyott nyilások a külföldi concurrencia benyomulását elősegitik, a nagy gazdasági területek kialakulása maga fog rést törni az apró „geschlossener Handelsstaat"-ok védvámos sáncain.

E tekintetben ne vezessen bennünket félre, hogy Anglia és Oroszország elzárkózása ma még considerátó tárgyát képezi, s hogy megvalósulásuk esetén sem irányul annak éle ellenünk. A gazdasági, de főként a kereskedelmi politikában csekély változások is nagy következményeket vonnak maguk után. Eltekintve termékeink forgalmának megnehezitésétől, már az a körülmény egymagában végzetes lehet, ha az amerikai exportnak az angol és orosz piacokról kiszoruló tömege a hatástalanabbul védelmezett európai piacokra zudul. Amerika versenye nem a jövő réme, már most is reális valóság, a mely ellen nemcsak Európa agráriusai, de nagyiparosai is sorompóba hivják a kormányokat. Az erőteljes védvámos irány diadalra jutásában nem kis szerepe van az amerikai concurrentia nyomásának.[1] Az európai államok izolált védekezése természetesen nem sok sikerrel jár, miután a védvám által körülzárt területen a termelés fejlődését megfelelő fogyasztás nem biztositja, a termelési ágak bilánsza sincs meg oly mértékben, mint Amerikában, a munkaerő is rosszabb, a termelést pedig a közszolgáltatás és militarizmus nyomja, az Unió tehát kedvezőbb termelési viszonyainál fogva keresztültör a védvámos sáncokon. Ehhez járul még az a körülmény, hogy az Unió, mint hatalmas gazdasági terület, a kereskedelmi szerződések megkötésénél a középeurópai államok gyöngeségét, elaprózottságát a legteljesebb mértékben kihasználja s mig maga a reciprocitás elvére helyezkedve, csupán bizonyos százalék mérsék-

[1] Erre vonatkozólag lásd bővebben Rubinek Gyula „A reciprocitás és az Egyesült-Államok versenye" cimü dolgozatát a Magyar Gazdák Szemléje 1908. évfolyamában.

lést engedélyez autonóm tarifájából, addig az európai államok a legtöbb kedvezmény elvét kénytelenek neki koncedálni s igy minden más európai államnak biztositott kedvezményt az Unió ellenszolgáltatás nélkül élvezhet, a mi azután megakadályozza, hogy az európai álamok az egymásnak nyujtott engedményeket kihasználhassák: Ez a körülmény az európai államok egymás közötti forgalmat tetemesen megbénitja.

Az Egyesült-Államok versenye ellen való eredményes védekezés módozatai azonosak Közép-Európa XX. századbeli gazdasági fejlődésének irányával. Miután a középeurópai államok kedvezőtlen termelési és forgalmi viszonyaik miatt huzamosabb időn át egyetlen nagy gazdasági területtel sem tarthatnak fönn egyenrangu felek csereviszonyán alapuló kereskedelmi összeköttetést, sőt fogyasztó-területeik kicsinysége és korlátoltsága miatt azoknak veszedelmes concurrentiájával szemben individuális védekezésre képtelenek, a védelmi cooperatio gondolatának tért kell hóditani minden középeurópai állam gazdasági és magas politikájában. Országokat nagygyá tevő, világpolitikai szereplést biztositó gazdasági erőt csak nagy és biztos fogyasztás adhat. Pedg bármely középeurópai államot, akár a gazdaságilag gyönge Olaszországot, akár a leghatalmasabb, az imperiális politika minden föltételével rendelkező Németországot tekintsük is, azoknak fogyasztó-ereje sokkal kisebb, semhogy a három nagy gazdasági terület concurrentiájával szemben jelentős védelmet nyujtani s az imperialistikus gazdasági fejlődést biztositani képesek volnának.

A középeurópai államok produkciója, termelési ágainak eloszlása,[1] egymást egészitvén ki, szinte ráutal az együttmüködésre, s igy utóbbinak kezdetét nagy krizisek nem fogják megzavarni, bár kölcsönös áldozatok nélkül cooperatio nem létesithető. Különös nehézséget csupán az okoz, hogy az ipari és agrár állam közötti ellentét majdnem minden európai *államon belül* erősen ki van fejlődve s igy a vámpolitikai összmüködésnek az átmeneti időszakban belső ellentétekkel kell megküzdenie. Kétségtelen, hogy a kifejezetten agrár és ipari államok legtöbbet nyernének a cooperatio folytán. Németország és Magyarország, Közép-Európa productiójának két ellentétesc sarkpontja leghamarább megtalálná számitását s a kereskedő Hollandia is, gyarmataival előnyösen illeszkednék be e nagyarányu, a modern államfejlődés minden critériumával felruházott gazdasági egyesülésbe.

A cooperatio másik akadályát a gazdasági önállóságra, iparosodásra való törekvés képezi. Az agrár- és ipar-állam küszöbén álló gazdasági területek eme vágya, a mily érthető, annyira jogosult is, mert csak a termelés bilánsza biztosit egyenrangu szerep-

[1] Lásd 2-dik fejezetben.

kést s egyben a nemzeti termelés számára megfelelő védelmet a középeurópai gazdasági szövetségben. Ma még azért tornyosul oly sok akadály a cooperatió elé, mert Közép-Európa államai nem egyenrangu félként állanak egymással szemközt, hanem a nemzetközi munkamegosztás, támogatva e területen kivül álló gazdasági faktorok concurrentiájától, első és másodrangu erőforrásokat teremtett s különösen a fejlettebb iparu fél a kereskedelmi szerződések kötésénél az agrár országokat kiméletlenül kihasználni törekszik. Erős socialis és gazdasági fejlődésre van szükség, hogy Közép-Európa államai egyenrangu félként állhassanak egymással szemközt és krizisekkel fizetett tanulságra, mig az összetartozás eszméje annyira megfogamzik bennük, hogy saját boldogulásukat ne természetes fogyasztó-területeik rovására törekedjenek megalapitani. Ez a fejlődés a XX. század első felében fog véghez menni a három nagy gazdasági terület autonom szervezkedésének ellenállhatatlan nyomása alatt, s a XX. század nagyobb felének gazdasági politikája már négy egyenlően erős gazdasági területtel lesz kénytelen számolni.

Természetesen, a midőn a középeurópai államok gazdasági cooperatiójáról beszélünk, nem szabad mindjárt közös vámkezeléssel és belső vámvonalak nélküli egységes vámterületre gondolni. Ez az alakulat legalább egy-két emberöltőre kivihetetlen utópia. Az európai gazdasági egyesülés végső célja különben is a nemzeti munka védelme volna, ez pedig nemcsak a nagy gazdasági területekkel, de más európai államokkal szemben is a termelés föltételeinek egyenlősitését követeli. Az európai államok közt lévő belső vámvonalakat egyelőre teljesen elejteni nem volna célszerü, miután ez az ipari és agrár államok közötti ellentéteket kiélesitené, sőt utját vágná egyes országok gyorsabb iparosodásának is. A középeurópai államoknak elsősorban a nemzeti termelés fejlesztéséről kell gondoskodniok s csak a midőn biztositva van a termelési ágak bilánsza, akkor adhatják föl vámvonalaikat, s léphetnek korlátlan vámunióba egymással. A theoretikus lehetőség azonban nem egyjelentőségü a megvalósulással, mert e kérdés megoldásánál nemcsak gazdasági, de állampolitikai szempontok is irányadóak. Az egyes államnak önrendelkezési jogát, ha nem is törvény szerint, de tényleg le kellene kötnie a vámunióval szemben s a szuverenitás eme korlátozása annyival nagyobb veszélyt reprezentálna, mert a közös vámtarifa megállapitásánál az állam vitális érdekeit esetleg nem képes kellőleg érvényre juttatni, nem is szólva a vámbevételek és a vámkezelés költségeinek repartitiójával járó nehézségekről. Mindez a magas politika érdekeinek oly alárendelését kivánná az egyes államoktól, a mibe ezek bajosan mennének bele.

A List-féle európai vám-unió helyett tehát a *kereskedelem-politikai összmüködés* gondolatának megvalósitására kell töreked-

niök a középeurópai államoknak. Nem az egyes államok közötti vámvonalak lerombolása, hanem a forgalom külső körülményeinek (jogviszonyok, vitás esetek biróság elé utalása stb.) oly módon való szabályozása legyen a cél, hogy az európai államok a kereskedelmi szerződések megkötésénél egymást az egyes államok jogos érdekeinek figyelembevétele mellett, a lehetőség szerint előnyösitsék s közös védelmet állapitsanak meg a három nagy gazdasági terület concurrentiája ellen, egyenes arányban az utóbbiak által reprezentált veszély mértékével. E védekezés, illetve az összműködés gazdaságpolitikai bázisául csak a vámpolitika szolgálhat. A kérdés ez alapon való megoldására két terv merült föl. A *J. Wolf* boroszlói tanár által alapitott „*Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein*" a kereskedelmi szerződéseket tartja legalkalmasabbnak arra, hogy cooperatiót létesitsen a középeurópai államok között. Legtöbb kedvezményt csupán középeurópai államok élveznének, mig a convention kivül álló államokkal csupán reciprocitáson alapuló szerződések volnának köthetők. *Schwerin Löwitz* gróf, a német gazdatanács elnöke a római agrár-congressuson ezenfelül azt proponálta, hogy az európai államok, termelési bizonyitvány alapján egymás termékeit vámmérsékléssel honorálják, a convention kivül álló országokból jövő árukat pedig magasabb dijtételek alá vonják.

Bármily formában valósul is meg a középeurópai államok gazdasági egyesülése, az kétségtelen, 1. hogy a nagy gazdasági területek concurrentiáját csakis ily egyöntetü eljárással lehet ártalmatlanná tenni, 2. csakis ily módon érhető el, hogy valamikor e gazdasági területen belül a vámvonalak ledőljenek és szabad forgalom uralkodjék, 3. csupán ily hatalmas fogyasztó-terület képes Európa termelésének, kereskedelmi és világpolitikájának irányt szabni s különösen ez nyitja meg előtte a gazdasági imperalismus reális utját.

Az európai vámconventio gondolatát az amerikai concurrentia ellen való védekezés röppentette ki. Ha azonban a conventió létesül, ez az európai termelésnek oly fellendülését vonja maga után, a mely eo ipso rávezeti az egyes államokat a gazdasági imperialismus gondolatára. S minél nagyobb sulylyal lép föl e törekvés, annál szorosabb lesz a középeurópai államok összműködése is. E két mozgás erősitvén egymást az európai gazdasági és világpolitika fönt vázolt kialakulására annál több kilátást nyujt, mert a középeurópai államok egyrésze már most, szükös viszonyaihoz mérten, több kevesebb szerencsével törekszik gazdasági imperialismusra, másokat majd a körülmények késztetnek erre. Szóval a XX. század a középeurópai államok gazdasági és politikai törekvéseiben a külkereskedelemnek juttat döntő szerepet, a mely az európai termelést és kulturát az egyetértés és a béke égisze alatt a haladásnak eddig soha el nem ért fokára emeli.

6. §. Tanulságok.

A XX. század világpolitikájának olyatén változásával szemben, a mely az értékesitési viszonyok rendezését a szervezett társadalom legelsőrendü, ha nem kizárólagos céljává avatja, mily álláspontot fog hazánk elfoglalni? Vajjon belátják-e vezető embereink, hogy Magyarország haladását sérelmi, helyesebben passiv védelmi politika a világpolitika nagy változásával szemben nem képes biztositani? Gondolkodásmódja, előismeretei, temperamentuma, egész lénye érzelmi politikára ösztönzik ugyan a magyart, de a gazdasági milieu és a társadalmi struktura változása, deálpolitikára fogja kényszeriteni, mert Magyarországnak, ha boldogulni akar, be kell illeszkednie a középeurópai gazdasági viszonyok keretébe. A nemzet vezető elemeinek tehát arra kell törekedniök, hogy Magyarország a középeurópai vámegyesületre támaszkodva, gazdasági térfoglalásban keresse haladását. A Balkánon, részint Bosznia gyarmatositása, részint imperialisztikus kereskedelmi politika által igyekezzék természet által rendelt misszióját, kulturális és gazdasági vezető-szerepét betölteni: a XX. században Magyarország legyen közvetitő Kelet és Nyugat között, mint a Balkán bankárja s a Nyugat megbizottja transitó forgalma s piacai által vonja magához Kelet egész pénz- és árruforgalmának lebonyolitását. Budapest, a Duna és az összekötő csatornák által a világ egyik első kikötőjévé emelt világváros, ne csak Kelet és Nyugat érintkező helye legyen, hanem az a szilárd támpont, a honnan a magyar üzletvilág a Balkánt meghóditja. Az Árpádok nemzeti politikáját törekedjünk életre kelteni: Bosznián kivül Dalmáciát visszaszerezvén, Fiume, a dalmát kikötők és a Duna-Adria csatorna segélyével az Adriát magyar tengerré avatván. Kereskedelmi tengerészetünk fejlesztése, nagy kiviteli cégek megalakulása által szerezzünk részt Elő-Ázsia és Anatolia gazdasági föllendülésével kapcsolatos forgalomban és a szélső Keleten megnyiló kereskedelmi relatiókban. Szóval Magyarország politikájának a kicsinyes torzsalkodásokon tul, a XX. század kereskedelmi és gazdasági törekvései alapján valóságos világpolitikává kell fejlődnie.

Bárha e fejlődés uj kort, uj embereket, uj eszméket és ideálokat kiván s igy megvalósulása a jövő feladata, alapozásának munkáját már most meg kell kezdenie a közélet minden faktorának. Imperialisztikus külpolitika csak a nemzeti termelés bilánszán épülhet föl, vagyis azon az elven, hogy a nemzeti termelés ne egyoldalu, más nemzet termelésére utalt legyen, hanem legalább a főcikkekben teljesen független a külföldtől. Csakis ez önállóság biztositja a belfogyasztást, a mely a kiviteli politikának legszilárdabb bázisát képezi. Ha nemzeti termelésünket vizsgáljuk, azonnal szembe ötlik annak tulnyomó agrár jellege. Nagyiparunk alig van s

a hazai szükségletet többnyire külföldi termelés fedezi. Az imperialistikus gazdasági politika kezdetét tehát csakis nagyobb arányu iparosodás képezheti. Mint fönnebb láttuk, a nagyipar minden föltétele (népsürüség, szén, vas) megvan hazánkban, a kellő tőke sem hiányzik s igy lassan bár, de mégis biztosan haladunk a termelési ágak bilánsza felé. Vajjon ezen fejlődést nem akasztja-e meg a középeurópai államok cooperatiója? A belfogyasztást lehet-e a hazai termelés számára biztositani a forgalom ezen ujabb organisatiója mellett? A felelet majdnem ugyanaz, mintha az önálló és a közös vámterület előnyei és hátrányai után kutatunk. Eltekintve a probléma közjogi és politikai vonatkozásától, kétségtelen, hogy az önálló vámterület erős vámvédelme az iparosodást hatalmasan mozditja elő, ha utóbbinak egyéb föltételei megvannak. E föltételek között jelentékeny tényező a másik két termelési ág is, minthogy a nemzeti munkamegosztás mellett rendszerint a gazda és kereskedő az ipari cikkek legjobb vásárlója. Ha már most a merev elzárkózás a szomszédos vámterületek repressaliáit kihiván, a mezőgazdaság fontos piacait, a külkereskedelem pedig összeköttetéseit elveszti, akkor a termelési ágak krizise az ipart is magával rántja, a mint ez jelenlrg Oroszországban észlelhető.

Az európai álamok cooperatiója tekintettel arra, hogy a fontosabb iparágak mérsékelt vámvédelme által az életképes és életképtelen iparágak között egészséges kiválasztást tenne lehetővé, továbbá mert gabonánknak nyugaton biztos piacot, nagykiterjedésü fogyasztó-területet garantálna, a nemzeti termelés bilánszának kialakulását, illetve az iparosodást nem akadályozná meg, legföljebb annak tempóját a gazdasági viszonyoknak megfelelően mérsékelné, jótékony versenyt biztositván az ipar fejlődésének.[1]

A nemzeti termelés harmadik ágának, a kereskedelem fejlesztésének, — a mely egyébként *nem a foglalkozás, hanem a forgalom érdekében* történnék, — alapvonalait a középeurópai államok gazdasági cooperatiója határozza meg. Utóbbi a kiviteli cikkeknek méltányos és állandó piacokat biztositván, a fölösleg imperialistikus elhelyezését, szóval a kereskedelem munkáját annyival is inkább megkönnyitené, minthogy a vámconventio miatt egyetlen európai állam sem adhatna több vámkedvezést a cooperatión kivül álló balkáni államoknak, s igy agrár érdekeink megóvása dacára, egyenlő chanceok mellett concurrálhatnának e piacokon a német, francia stb. vállalkozókkal. A kereskedelem fejlesztésének adott körvonalait kitölteni a magyar gazdasági, társadalmi politika és a válalkozás dolga. Egyesült erővel kellene törekedni arra, hogy a bankokban tétlenül fölhalmozott tőke, s a bürókban improductiv

[1] Hogy az iparfejlesztés subventio, indirekt segitség, vagy állami kezdeményezés által történjék-e, nem tartozik e tanulmány keretébe.

módon gyümölcsöző tehetségek megmozduljanak s e két energia egyesülése a faji önérzet és hatalomvágy kielégitését a phrasisok országán kivül, Magyarország imperialistikus térfoglalásában, világpolitikai szereplésében keresse.

Közéletünk összes égő kérdésének megoldását tartalmazó eme változás nem állami subventiótól, állami exportcégek alakitásától függ, hanem a társadalom ujabb alapozásától, a munka megbecsülésén nyugvó demokratikus társadalmi fejlődéstől![1] Ha iskoláink többé nem holt, ideologikus műveltséget osztogatnak, ha közvéleményünk a csendes productiv munkát többre fogja becsülni a cifra szónál, ha a nemzet politikai, társadalmi és kulturéletében a termelő-osztályok döntő szerephez jutnak, ha kialakul egy szigoru ethikai és kultur alapon álló nagy kereskedő-osztály, mint a nemzeti termelés külső forgalmának közvetitője, mint a nemzet világpoltikájának, imperialistikus vágyainak, törekvéseinek letéteményese, akkor Magyarországon nem lesz többé közjogi kérdés, nem lesz többé nemzetiségi kérdés, mert a nemzet hatalma, gazdasági ereje s külpolitikájának reális sikerei a birodalmi centralisatio utolsó mentsvárát, a gazdasági lebilincselést is lerontják, meggyőzvén ez által a nemzeti törekvések ellenségeit politikájuk lehetetlenségéről; a nemzetiségek pedig örülni fognak, hogy oly államhatalom termelésében vehetnek részt, a mely munkájukat busásan jutalmazza.

Ez az átalakulás, épp ugy, mint a középeurópai gazdasági cooperatio s a három nagy gazdasági imperium kifejlődése nem egy-két év munkája, hanem évtizedeké. A magyar közvélemény hozzászokott a rohamos sikerhez, a lázas tevékenységhez. Ez esetben azonban vezető elemeinknek tartózkodniok kell a felületes, elhamarkodott munkától: minhogy nem csupán nemzeti termelésünk, de egész közéletünk ujjáépitéséről van szó, a hazafias lelkesedésnek tervszerü és alapos munkával kell párosulnia. Puszta hazafias lelkesedés „Nagy Magyarországot“ nem fogja megteremteni. Az imperialistikus politika alapja nem a nyelv, nem is a magyar fajban rejlő „beolvasztó erő“, hanem a gazdasági hatalom, a termelés, a forgalom megszilárdulása. Erre van nekünk elsősorban szükségünk, erre kell törekednünk. Koldus nemzet nem csinálhat világpolitikát, legyen bár hatalma olyan, mint Oroszországé, büszkesége, faji öntudata, mint a spanyolé. Mert mi a célja az imperialismusnak? Nem üres fény, hiu csillogás, hanem a nemzeti vagyonosodás megszerzése, oly célból, hogy a jövedelem és kultura megoszlása méltányos alapokon történjék, a megélhetés, művelődés s a socialis keretek consolidálódjanak, szóval a szervezett társadalom, mint kultur

[1] Lásd erre vonatkozólag Bernát István, „A magyar demokrácia multja, jelene és jövője“ cimü, kiváló munkáját.

állam hivatását ugy kifelé, mint polgáraival szemben teljesithesse. Ez az idea képezi alapját Anglia, Amerika imperialismusának, erre törekszik bámulatos energiával Orosz- és Németország. Bizony, ha mi a szemünkre boritott fátyolt idejében le nem dobjuk és sérelmi politika helyett a reális, az alkotó politika terére nem lépünk, nagyon kétséges, hogy a XX. század világpolitikájának átalakulásánál történelmi multunkhoz és faji hivatásunkhoz méltó aktiv szerephez jutunk-e, avagy örökké a maihoz hasonló koloniális passivitásra leszünk kárhoztatva.

Tartalom.

